

Iskustva žena s mjerama potpora majčinstvu u sklopu Nacionalne populacijske politike Republike Hrvatske

Bukvić - Letica, Antonija

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:995185>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za sociologiju

Iskustva žena s mjerama potpora majčinstvu u sklopu Nacionalne populacijske politike Republike Hrvatske

Diplomski rad

Studentica: Antonija Bukvić-Letica
Mentor: doc. dr. sc. Drago Župarić-Iljić
Komentorica: doc. dr. sc. Ksenija Klasnić

Zagreb, rujan 2021.

SADRŽAJ

1. Uvod	4
2. Ciljevi i svrha	4
3. Konceptualni okvir	5
3.1. Obitelj i brak u Hrvatskoj	5
3.2. Transformacija obitelji i značaj braka	6
3.3. Obitelj i brak u suvremenom društvu	7
3.4. Demografske promjene i teorija demografske tranzicije	9
3.5. Reprodiktivni status žena/reproduktivna prava i planiranje obitelji	11
3.6. Žene na tržištu rada u Republici Hrvatskoj	13
3.7. Podjela rada u kućanstvu/obitelji	14
3.8. Populacijske politike	16
3.9. Pregled relevantnih dokumenata	17
3.10. Pronatalitetne mjere Republike Hrvatske	20
4. Metodologija istraživanja	21
4.1. Metoda i provedba istraživanja	21
4.2. Mjerni instrument	22
4.3. Opis uzorka	23
5. Analiza rezultata i rasprava	24
5.1. Podjela rada unutar kućanstva	24
5.1.1. Raspodjela kućanskih poslova	24
5.1.2. Mentalni rad	26
5.1.3. „Prirodnost“ rodne podjele rada	28
5.1.4. Muškarci i kućanski poslovi	29
5.2. Eksplicitne pronatalitetne mjere	31
5.2.1. Financijske olakšice i naknade	31
5.2.2. Porodiljni i roditeljski dopusti	33
5.2.3. Institucionalna briga za djecu	38
5.2.4. Pronatalitetna mjera Grada Zagreba „roditelj odgojitelj“	40
5.3. Odabrane relevantne implicitne pronatalitetne mjere	44
5.3.1. Stambena politika	45
5.3.2. Prijateljski nastrojeno okruženje prema obitelji	48
5.3.3. Opcija rada s polovicom radnog vremena	50
6. Zaključak i preporuke	52
7. Popis literature	55

8. Sažetak.....	59
9. Prilozi – Protokol polustrukturiranog intervjua.....	60

1. Uvod

Populacija Republike Hrvatske je krajem 2020. procijenjena na oko 4 036 355 stanovnika (Državni zavod za statistiku, 2021). Ako usporedimo to s ostalim procjenama broja stanovnika od 2011. godine, Hrvatska je izgubila oko 200 000 stanovnika u posljednjih 10 godina, a točan broj ćemo vidjeti uskoro u Popisu stanovništva 2021. godine. Ovakav trend je zabrinjavajuć i sa sobom vuče nužno djelovanje po pitanju demografske obnove stanovništva. Na tom tragu, neminovno je, kada govorimo o iseljavanju i broju stanovnika te demografskoj revitalizaciji, govoriti o populacijskoj politici. Temeljni cilj populacijske politike je „... pomlađivanje i brojčani porast stanovništva u Hrvatskoj” (Nacionalna populacijska politika, 2006: 10), a najjednostavnije rečeno, poticati državljane za ostanak u Hrvatskoj te omogućiti rast populacije. Planiranje obitelji i rađanje su vrlo kompleksni procesi na koje utječe niz čimbenika iz javne i privatne sfere. Položaj žena na tržištu rada, rodna podjela rada i pronatalitetne mjere, eksplicitne i implicitne, su samo neki od čimbenika koji na razne načine utječu na stope fertiliteta te koji će biti obrađeni unutar ovog rada. U svrhu utvrđivanja faktora koji utječu na planiranje obitelji te iskustva žena s određenim mjerama na lokalnoj i nacionalnoj razini smo proveli intervju sa ženama koje su rodile nakon 2006. godine te koje žive u Gradu Zagrebu. Sveukupno ćemo, kroz njihova iskustva, procijeniti koje su mjere smatrale korisnima i relevantnima te koje treba poboljšati ili mijenjati u svrhu osiguravanja stvaranja poticajnog okružja za planiranje obitelji. Upravo u tome leži sociološka relevantnost ovog rada s obzirom da ne postoji mnogo radova o pronatalitetnim mjerama koja razmatraju njihovu primjerenost i učinkovitost na temelju empirijskih podataka, a osobito kvalitativnih istraživanja koja su ključna za dublje razumijevanje ovog društvenog problema.

2. Ciljevi i svrha

Ciljevi ovog rada jesu prikazati i analizirati mjere Nacionalne populacijske politike Republike Hrvatske te ostalih relevantnih dokumenata, fokusirajući se na mjere sustava obiteljskih potpora i ostale mjere koje se tiču potpora majčinstvu. Cilj je također ispitati na koje sve načine navedene mjere potiču majčinstvo i osiguravaju okružje u kojem mladi roditelji, posebice majke, žele imati potomke, a osobito dvoje ili više djece. Ovaj rad obuhvaća područje Grada Zagreba i njegove lokalne potpore pa su stoga u

uzorku isključivo sugovornice koje žive u Zagrebu i koje su koristile neke od relevantnih mjera potpora majčinstvu.

Također želimo utvrditi, na temelju mišljenja i iskustava intervjuiranih majki, koji društveni i gospodarski čimbenici čine Hrvatsku poželjnim mjestom za rađanje djece te koji su im glavni razlozi za to. Naime, svrha Nacionalne populacijske politike Republike Hrvatske jest omogućiti i poticati rast stanovništva te, između ostalog, osigurati prijateljski nastrojeno ozračje prema obitelji primarno pomirbom radnog i obiteljskog života (Nacionalna populacijska politika, 2006). Smatramo da je vrlo korisno ispitati je li i kako ta svrha ispunjena i, ako ne, kako može biti, uz pomoć iskustava i mišljenja sugovornica.

Istraživačka pitanja na koja želimo dati odgovor u ovome radu su:

1. Na koje sve načine mjere Nacionalne populacijske politike i ostalih relevantnih dokumenata utječu na planiranje majčinstva?
2. Što majke doživljavaju kao najbitnije za poticanje i planiranje rađanja djece?
3. Koji su društveni i gospodarski elementi koji osiguravaju poticajno okruženje za osnivanje obitelji u Hrvatskoj?
4. Koji čimbenici u profesionalnom životu žena osiguravaju okruženje za osnivanje obitelji?
5. Na koje načine se žene nose s opterećenjima u privatnoj (i poslovnoj?) sferi pri planiranju majčinstva?

Zbog jedinstvenog biološkog iskustva trudnoće i poroda, žene imaju specifičnu ulogu u reprodukciji u odnosu na muškarce pa se zato ovo istraživanje bavi upravo majkama. Međutim, ne zanemarujemo obiteljske obveze i partnersku dinamiku koju ćemo djelomično istražiti pitanjima o partnerskim odnosima, raspodjeli odgovornosti u brizi za djecu te podjelu rada unutar kućanstva.

3. Konceptualni okvir

3.1. Obitelj i brak u Hrvatskoj

Unatoč tome što se sve više djece rađa u izvanbračnim zajednicama, u Hrvatskoj se djeca većinski ipak rađaju u braku. Prema podacima objavljenima u Statističkom ljetopisu za 2018. godinu, možemo vidjeti trend pada broja živorođene djece s 39 939 u 2013. na 36 556 u 2017. godini. Od toga je 2013. godine većina djece rođena u braku (33

946), a manji dio izvan braka (6 442). Četiri godine kasnije se i dalje većina djece rađa u braku (29 282), a manji dio izvan braka (7 274), ali se udio djece rođene izvan braka u odnosu na ukupan broj živorođenih povećao s oko 16% na otprilike 20% (Statistički ljetopis Republike Hrvatske, 2018). Iz navedenih podataka možemo iščitati da su se okolnosti za imanje djece promijenile te da obitelj, iako je percipirana kao važna u hrvatskom društvu¹, sve manje podrazumijeva brak (Aračić et al., 2019).

3.2. Transformacija obitelji i značaj braka

Proces industrijalizacije, urbanizacije, izlaženje žena na tržište rada i ostali društveno-tehnološki procesi su utjecali na sve sfere društvenog života, pa tako i na samu obitelj. Obitelj danas izgleda vrlo različito od obitelji s početka prošlog stoljeća. Za početak, broj članova u kućanstvu se smanjio, dok se populacija povećala, kao i ukupan broj kućanstava. Konkretno, u popisu stanovništva iz 2011. godine je vidljivo da je sredinom 20. stoljeća, 1953. godine prosječan broj članova kućanstva bio oko 4, a na posljednjem popisu stanovništva, 2011. godine se taj broj smanjio na oko 3². To se možda čak i ne čini kao veliko smanjenje u 60 godina, ali ako поближе pogledamo sastav, tj. distribuciju broja članova po kućanstvima i usporedimo dostupne podatke iz 1953. te 2011. godine, dobit ćemo malo detaljniju sliku. Naime, broj kućanstava se općenito povećao, a broj članova unutar kućanstava se smanjio. Tako se udio jednočlanih i dvočlanih kućanstava povećao sa 14% 1953. na 25% 2011. godine, udio tročlanih (blizu 19%) i četveročlanih (između 17 i 18%) kućanstava je otprilike ostao podjednak, a udjeli kućanstava od više od četiri člana su pokazivali trend opadanja, što je veći broj članova bio u pitanju. Peteročlana kućanstva su s 13% pala na 8% u 2011. godini, šesteročlana su s oko 9% 1953. godine pala na oko 4%, a najveći pad je vidljiv kod kućanstava od sedam i više članova: 1953. godine ih je bilo oko 11% u ukupnom broju kućanstava, dok ih je 2011. godine bilo samo 2% (Popis stanovništva 2011.).

Iza ovih brojkki se zapravo krije niz gore spomenutih društvenih promjena koje su rezultirale promjenom sastava kućanstava. Za početak, sredinom pedesetih godina 20. stoljeća smo mogli govoriti o modelu proširene obitelji i multigeneracijskom zajedničkom životu, dok se u posljednjih nekoliko desetljeća radi o užem obiteljskom modelu nuklearne obitelji (Orešković i Budak, 1995) roditelja s djecom ili modelu

¹ Usporedbom rezultata tri vala istraživanja o vrijednostima (1999., 2008., 2017.), utvrđeno je kako 98% ispitanika obitelj smatra važnom u svom životu (Aračić et al., 2019: 336).

² 1953. je prosječan broj članova kućanstva bio 3,8, dok je 2011. bio 2,8.

mješovitih kućanstava, kao što su samačka kućanstva, izvanbračne zajednice i slično. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, prosječna dob stupanja u brak se, za muškarce i žene, povećala za oko šest godina od 1960. do 2017. godine, s 26 godina za muškarce, odnosno 23 godine za žene, na 31 godinu kod muškaraca i 29 godina kod žena³. Također, 2017. godine je bilo 6 265 razvedenih brakova, a 20 310 sklopljenih (Statistički ljetopis Republike Hrvatske, 2018). Usporedbe radi, samo osam godina ranije, 2009., su bila 22 382 sklopljena braka, a razvoda je bilo 5 076. Trend pada popularnosti stupanja u brak je vidljiv i u popisu stanovništva 2011. godine gdje je, u obitelji s djecom prema tipu, dodana kategorija „izvanbračnog para s djecom“ (Popis stanovništva 2011.). Iako je udio izvanbračnih parova s djecom u ukupnom broju parova s djecom samo oko 3%, ipak nam nešto govori činjenica da se takav tip obitelji uopće nije uzeo u obzir prilikom popisa stanovništva 2001. godine.

Obitelj već neko duže vrijeme nije sveobuhvatno „... središnje mjesto u kojem se rađa, radi, boluje, liječi i umire“ (Orešković i Budak, 1995: 491), nego su određene funkcije zamijenjene vanjski m alternativama: djeca se više ne promatraju kao potencijalna radna snaga, kućanstvo više nije jedinka koja na istom mjestu živi i privređuje. Promjene u obitelji se vide i u profesionalnoj sferi koja je već neko vrijeme odvojena od privatne. U tom kontekstu možemo izdvojiti jedan proces koji je posebno relevantan za temu majčinstva: izlazak žene na tržište rada i rodna revolucija o kojoj pišu Frances K. Goldscheider, Eva Bernhardt, i Trude Lappegård 2015. godine. Autori obrazlažu da pod pojmom rodne revolucije podrazumijevaju promjene u rodnim odnosima u privatnoj i javnoj sferi te da se ona sastoji od dva dijela: izlazak žena na tržište rada i ulazak muškaraca u privatnu sferu. Podjelu sfera nalaze u ranoj industrijskoj revoluciji, gdje je javna sfera ekskluzivna za muškarce, a privatna rezervirana za dom i obitelj i primarno ženska (Goldscheider et al., 2015). Rodnom podjelom rada i ostalim aspektima rodne revolucije ćemo se baviti u idućim poglavljima.

3.3. Obitelj i brak u suvremenom društvu

U prijašnjem poglavlju smo pokazali demografske trendove obitelji, objasnili njenu transformaciju te utvrdili smanjen broj obitelji s djecom. Logika bi nalagala zaključak kako danas obitelj nije toliko važna vrijednost u hrvatskom društvu, pošto trendovi prikazuju, već spomenutu, sve manju stopu nataliteta i sklapanja brakova. S

³ Preciznije, sa 25,8 na 31,3 godina za muškarce i 22,6 na 28,6 za žene.

druge strane možemo promotriti stavove o obitelji prema rezultatima *European Values Study* iznesenima u radu Krunoslava Nikodema, Pere Aračića i Ive Džinića iz 2010. godine. Naime, u kontekstu prirodnog kretanja stanovništva, počevši sa stopom prirodnog prirasta koja konzistentno pada posljednjih skoro 20 godina, stabilnim smanjenjem broja sklopljenih brakova, povećanim stopama divorcijaliteta, rastu broja samačkih kućanstava (Statistički ljetopis Republike Hrvatske, 2018) i ostalim demografskim promjenama, obitelj ipak zauzima vrlo visoko, prioritarno mjesto među vrijednostima hrvatskog društva. Prema rezultatima istraživanja, obitelj je pri kraju 20. stoljeća (1999.) te skoro desetak godina kasnije (2008.) i dalje smatrana vrlo važnom (Nikodem et al., 2010). Iako su autori potvrdili svoju opću hipotezu rada te zaključili kako društvene promjene u širem smislu potiču i promjene u percepciji važnosti braka i obitelji, bitno je naglasiti njihovu opasku da se kroz godine nije mijenjala percepcija važnosti obitelji kao takve već toga „... što obitelj treba biti, tj. kako bi se obiteljski odnosi trebali odvijati (Nikodem et al., 2010: 629)“. U tom smislu su u opisu obiteljskih odnosa naveli smanjivanje važnosti braka i djece kao nužnih pretpostavki smisla i sreće u životu, stabilnost u odobravanju situacija u kojoj žene žele imati djecu kao samohrane majke uz izostanak stabilne veze s muškarcem te neslaganje s tvrdnjom da je imati djecu obveza prema društvu (Nikodem et al., 2010).

Nadalje, ovaj rad se bavi obitelji u sklopu majčinstva i pronatalitetnih mjera, što znači da moramo uzeti u obzir uvjete i čimbenike koji su značajni za osnivanje obitelji. Prema rezultatima istraživanja iz 2003., Anđelko Akrap i Ivan Čipin su utvrdili sljedeće činitelje fertiliteta kao prepreke rađanju: „... stambena problematika, nezaposlenost, nesigurna zaposlenost, nedostatna infrastruktura za pomoć zaposlenoj ženi i majci i troškovi za pokrivanje djeteta...“ (Akrap, Čipin, 2006: 26) Stambena problematika se sama nameće kao uvjet jer obitelji više ne žive u višegeneracijskim kućanstvima kao prije nekoliko desetaka godina. Ako uzmemo u obzir da se obiteljima s nesigurnim zaposlenjem teško odlučiti na dizanje kredita za rješavanje stambenog pitanja, možemo uvidjeti da se svi ovi čimbenici zapravo nadopunjavaju u stvaranju stabilnog okružja za planiranje rađanja djece. Također, raste potreba za servisima za čuvanje djece predškolske dobi zbog radnog vremena oba roditelja, koja se u Republici Hrvatskoj rješava institucionalnom brigom u obliku gradskih i privatnih vrtića. Suvremenu obitelj, u tom smislu, karakteriziraju razne nesigurnosti koje vode ka prolongiranju sklapanja braka i imanja djece.

3.4. Demografske promjene i teorija demografske tranzicije

Najjednostavnije promatranje prirodnog kretanja stanovništva se čini putem praćenja stopa mortaliteta i nataliteta i, iako se radi o jednostavnim pokazateljima, nužno ih je promatrati u širem kontekstu uključujući biološku i osobito društvenu strukturnu okolinu. Demografske promjene se ne događaju u vakuumu i ovdje nam je bitno uočiti na koji način razni društveni procesi potiču određene demografske promjene. Kada govorimo o padajućem trendu stope nataliteta, u hrvatskom je kontekstu korisno uzeti u obzir stope emigracije. Naime, migracijom žena i obitelji iz Hrvatske smanjuje se udio fertilnog kontingenta u ukupnoj populaciji. U tom smislu populacijska politika i migracijska politika mogu imati dodirnih točaka i preklapanje zajedničkog cilja. Ipak, unatoč tome što prepoznamo da su određene demografske promjene dijelom rezultat iseljavanja hrvatskog stanovništva te da se dio populacijske politike bavi i imigracijom stanovništva, ovaj rad se neće baviti prostornom distribucijom stanovništva.

Kako bismo razumjeli tijek i kontekst demografskih promjena u svijetu i u Hrvatskoj, bitno je objasniti što je uopće demografska tranzicija u svrhu adekvatnog opisa najrecentnijeg, posttranzicijskog doba: „Teorija demografske tranzicije razmatra razvoj stanovništva kao *proces etapnog razvoja*, odnosno kao proces razvoja koji se odvija kroz pojedine karakteristične razvojne etape, a uvjetovan je ukupnim procesom društveno-ekonomskog razvoja u najširem značenju toga pojma. (...) Temeljna pretpostavka teorije demografske tranzicije jest međuzavisnost procesa modernizacije društva i ekonomskog razvoja s promjenom sastavnica prirodnog kretanja stanovništva” (Wertheimer-Baletić, 2013: 52). Konkretno, koristeći se isključivo demografskim konceptima, kako to najjednostavnije opisuje Dudley Kirk, to je: „... teorija da društva prelaze iz predmodernog režima visokog fertiliteta i visokog mortaliteta u postmoderni režim niskog fertiliteta i niskog mortaliteta” (Kirk, 2010: 361).

Općenito se demografska tranzicija sastoji od tri etape: predtranzicijska, etapa demografske tranzicije te posttranzicijska. Alica Wertheimer-Baletić (2013) je, uz brojne druge demografe, u svojim radovima opisivala proces demografske tranzicije tako da ćemo, koristeći njene opise, prikazati prve dvije etape. Prvom etapom se obuhvaća razdoblje prije industrijske revolucije s agrarnim tipom proizvodnje, lošim mogućnostima produženja životnog vijeka, visokim stopama nataliteta i mortaliteta te izostankom sredstava kontrole rađanja. Druga etapa je ona u kojoj se odvija revolucionaran proces demografske tranzicije u kojem se mijenja temeljni način proizvodnje u društvu,

poboljšavaju se higijensko-sanitarni uvjeti života, praćeni razvojem, tj. primjenom kontracepcijskih sredstava koji uvjetuju prelazak na niske stope nataliteta i mortaliteta (Wertheimer-Baletić, 2013: 55-56).

Posttranzicijska etapa u razvoju stanovništva je od 1960-ih godina do danas iskristalizirala demografske trendove koje zapažamo u zapadnoeuropskim društvima. Govorimo o niskoj stopi nataliteta, niskoj stopi mortaliteta, starenju stanovništva, smanjenju broja sklopljenih brakova i povećanju broja kohabitacija, povećanju stope obrazovanja žena, promjeni sustava vrijednosti iz tradicionalnog u moderni itd. (Bumpass, 1990; Goldscheider et al., 2015; Wertheimer-Baletić, 2013). Navedeni trendove se vide u brojnim podacima Državnog zavoda za statistiku. Počevši od toga da je udio parova s djecom pao za desetak posto od 1971. do 2011., a isti trend vidimo i u udjelu neoženjenih muškaraca u nešto kraćem razdoblju od 1991. do 2011. koji je pao za 6%, tj. 4% za neudane žene. Također, s obzirom na bolji položaj žena u društvu u 21. u odnosu na 20. stoljeće, viši stupanj obrazovanja, razvoj kontracepcijskih sredstava, ali, s druge strane, kako Ivo Nejašmić (2003) zapaža, i s obzirom na procese diferencijalne rodnošći, referirajući se na razlike u rodnošći na koje utječu razne varijable⁴ unutar razvijenih društava, prvorođkinje su sve starije te se rađa sve manje djece što znači da je prirodni prirast u deficitu.

U sklopu opisivanja posttranzicijskog doba istraživači su počeli koristiti koncept „druge demografske tranzicije“ za proučavanje i razumijevanje promjena fertiliteta i obitelji unutar zapadnoeuropskih (i zapadnih općenito) populacija s već niskim stopama fertiliteta (Zaidi, Philip Morgan, 2017). S obzirom na to da su se niske stope fertiliteta unutar demografske tranzicije razmatrale, između ostalog, posljedicama izlaska žena na tržište i njihovih višestrukih opterećenja, smisleno je pretpostaviti da bi ponovno uspostavljanje balansa u podjeli rada moglo rezultirati povećanjem stopa fertiliteta. Referirajući se na već spomenutu „rodnu revoluciju“ dotaknut ćemo se rodne ravnopravnosti u javnoj i privatnoj sferi te što to znači za promjene fertiliteta. Ranije smo pisali o tome kako je veća participacija muškaraca u privatnoj sferi vezana uz postepen pad stopa fertiliteta u odnosu na nagle padove kod neravnopravnije rodne podijeljenosti unutar privatne sfere (Frejka et al., 2018), ali u demografskim istraživanjima takvo shvaćanje nailazi na kritike. Jedna od njih je da je takav zaključak previše

⁴ Varijable kao što su: socijalni status, obrazovanje, dohodak, religijska pripadnost, urbanizacija, zaposlenost žene.” (Nejašmić, 2003: 79)

pojednostavljeno shvaćanje fertiliteta i što sve utječe na njega. Ron Lesthaeghe u svome radu (2014), govoreći upravo o toj povezanosti, uzima u obzir sljedeće aspekte: „... konzistentno sve kasniji odlazak mladih iz obiteljskih domova u Južnoj Europi, uz slabe oporavke fertiliteta u starijoj dobi; neprilagođene školske satnice i institucije za brigu o djeci u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj; dosadašnje niske razine rodne jednakosti u Južnoj i Istočnoj Europi; utjecaj društvene restrukturacije u bivšim komunističkim zemljama; slab efekt oporavka fertiliteta unatoč značajnim fertilnim odgađanjima u Centralnoj i Istočnoj Europi; doprinosi stopa fertiliteta manjina općim stopama fertiliteta; doprinos visokih stopa fertiliteta tinejdžera u Ujedinjenom Kraljevstvu i Sjedinjenim Američkim Državama, itd.“ (Lesthaeghe, 2014: 18115). Iako je kritika u potpunosti legitimna i svakako je potrebno uzimati širi kontekst kada se priča o promjenama stopa fertiliteta, rodna podjela rada je zasigurno značajan aspekt tog šireg konteksta. U tom smislu rodnu podjelu rada i dalje smatramo značajnom, ali u sklopu šireg broja raznih čimbenika koji nam mogu pružiti objašnjenje kretanja stopa fertiliteta.

3.5. Reproductivni status žena/reproduktivna prava i planiranje obitelji

Ono što trebamo razmatrati u okviru planiranja obitelji i odluke na rađanje je reproductivni status žena u Hrvatskoj te njihovu tjelesnu autonomiju i pravo na slobodan izbor o reprodukciji. Kada govorimo o reproductivnim pravima i pravu slobodnog izbora u planiranju obitelji, razmatramo ga, kako Branka Galić govori: „S feminističke točke gledišta, (...), pravo na slobodan izbor hoće li, kada, s kime i koliko djece imati – jedno je od temeljnih ženskih prava, koje feministički pokreti diljem svijeta uvijek brane u situacijama kada su ta prava ugrožena, u pravilu od vlasti i crkvenih organizacija” (Galić, 2011a: 299). Također, autorica u svome radu iz 2006. godine zapaža stigmatizaciju trudnica na tržištu rada, unatoč formalno pravnoj zaštiti od otkaza za vrijeme trudnoće na način da se posao uvjetuje bračnim i trudničkim statusom (Galić, 2006: 160). Iako je izneseni navod star već skoro 15 godina, s obzirom na sporost u postizanju rodne ravnopravnosti, smatramo opravdanim očekivati kako se situacija odonda nije znatno promijenila.

Govoreći o reproductivnim pravima, između ostalog, govorimo o slobodnom planiranju i odlukama o zasnivanju obitelji, nošenju s neplodnošću, dostupnosti kontracepcije te o svim ostalim čimbenicima koji doprinose majčinstvu i slobodnom izboru za imanje, tj. neimanje djece, uključujući slobodan izbor na prekid trudnoće na zahtjev. S obzirom na to da su tema ovog rada potpore majčinstvu, više ćemo pažnje

posvetiti reproduktivnom statusu žena u Hrvatskoj te majčinstvu općenito. Na tragu toga, uz reproduktivni status su također vezani i razni društveni faktori koji direktno ili indirektno utječu na planiranje obitelji tako da ne možemo pisati o reproduktivnim temama bez da uzmemo u obzir širi kontekst. Ono što smo već ranije opisali jest posttranzicijska faza demografske tranzicije u kojoj vidimo konzistentno niske stope nataliteta, u dijelu Europe i u Hrvatskoj, prolongiranje zasnivanja obitelji vidljivo u sve starijoj dobi prvorođkinja, sve duži životni vijek i slično. Nadalje, nužno je komentirati okružje koje država osigurava za planiranje obitelji i istaknuti opažanje Galić od prije desetak godina: „U Hrvatskoj je socijalna skrb o mladim majkama s djecom svedena uglavnom na skromne roditeljske naknade za najranije razdoblje djetetova života, dok za druge oblike skrbi nema nikakva jamstva da će ih osigurati država, pogotovo ne najvažniji dio – stambeno zbrinjavanje i zaposlenje roditelja, odnosno majke” (Galić, 2011a: 300). Kasnije u radu navodimo pronatalitetne politike Republike Hrvatske te komentiramo, analiziramo i razmatramo Nacionalnu populacijsku politiku tako da ćemo ovdje samo istaknuti kako je već tada, pet godina nakon što je Nacionalna populacijska politika donesena, bilo nužno osigurati provedbu svih mjera, tj. planiranih aktivnosti i da je i dalje navedeni nalaz relevantan.

Nadalje, za razumijevanje reproduktivnog statusa žena u hrvatskom društvu korisno je i sagledati rezultate istraživanja predstavljene u radu Galić (2012) o stavovima o seksizmu u općoj populaciji. Autorica je uspoređivala podatke iz dva istraživanja, 2004. i 2010., koji su provedeni na reprezentativnim uzorcima građana Republike Hrvatske. Nakon usporedbe i analize rezultata, jedan od glavnih zaključaka je bila bipolarizacija stavova na skali egalitarizma/seksizma. S jedne strane je utvrđena blaga radikalizacija tradicionalnog seksizma, dok je s druge strane zapažen rodni egalitarizam kao poželjnija varijanta razvoja rodni odnosa u Hrvatskoj (Galić, 2012: 174). Iako je radikalizacija tradicionalnog seksizma zabrinjavajuća, autorica je završila rad optimističnim pogledom na razvoj rodno egalitarnijeg odnosa između muškaraca i žena s obzirom na to da ga u najvećoj mjeri podupiru mladi. Vrijedi spomenuti i istraživanje Šimac i Klasnić (2021) koje je pokazalo zastupljenost modernih seksističkih stavova uz tumačenje da takvi stavovi podliježu slabijoj društvenoj osudi zbog njihove suptilnosti i nezapaženosti naspram tradicionalnog seksizma (Šimac i Klasnić, 2021). U tom smislu bilo bi vrlo zanimljivo vidjeti aktualnije podatke u kontekstu majčinstva i zasnivanja obitelji, pogotovo s obzirom na razvoj suvremenog seksizma koji se očituje u svojoj suptilnosti

(Šimac i Klasnić, 2021) što ne ide u prilog ranije iznesenom optimizmu razvoja egalitarnijih odnosa između muškaraca i žena.

3.6. Žene na tržištu rada u Republici Hrvatskoj

Unatoč izlasku žena na tržište rada u javnu sferu života, s referentnom točkom obitelji kao privatne, njena obiteljska opterećenja se nisu smanjila ili podijelila. Dapače, od žene se očekivalo da ne zanemari svoj neplaćeni rad upravljanja kućanstvom i odgoja djece dok istovremeno efikasno obavlja svoj plaćeni rad izvan kuće za koji dobiva manju kompenzaciju nego muškarac: „Ženski rad je stoga karakterističan kao dvosjekli mač: žene se suočavaju s manjim plaćama, osjetljivom participacijom na tržištu rada, dok se istodobno suočavaju i sa zahtjevima obiteljskog života“ (Galić, 2011b: 28). Ovdje zapravo govorimo o „dvostrukoj opterećenosti“ o kojoj se piše već godinama (Hochschild, Machung, 2003; Vuković, 2016; Galić, 2012; Galić, 2011b; Castells, 2002, prema Galić, 2002, i dr.) i koja ostaje i dalje relevantna te ćemo ju moći primijetiti i u našoj analizi intervjua.

Iako teret koji žena nosi zbog višestruke opterećenosti balansiranja kućanstvom, djecom i poslom ima nezanemariv utjecaj na razvoj karijere, nakratko ćemo sagledati isključivo položaj žena u profesionalnoj sferi plaćenog rada, bez utjecaja privatnog života. Naslanjajući se na već spomenuto istraživanje od prije desetak godina (Galić, 2011b), današnji položaj žena na tržištu rada možemo objasniti nizom procesa nakon što su se uključile u formalno tržište rada. Ponajprije, njihovo privređivanje nije smatrano jednako vrijedno kao muškarčevo pa je stoga ženski rad, kao opcija nadopunjavanja obiteljskog budžeta, u startu bio u inferiornijoj poziciji (Hossfeld, 2009, prema Galić, 2011b: 26). To je, posljedično, rezultiralo manjom plaćom u odnosu na muškarce i stvorilo rodni jaz plaća koji je još uvijek vidljiv⁵. Također, tome u prilog ide i da su većina nezaposlenih i dalje žene (oko 56%)⁶ što ih stavlja u nepovoljniju poziciju u odnosu na muškarce.

S obzirom na to da su žene te koje prolaze kroz trudnoću, ne može se zanemariti način na koji trudnoća i porodiljni dopust utječu na njihove karijere. Zakonom o radu te zakonom o ravnopravnosti spolova su uređena prava trudnica na tržištu rada, kao što to

⁵ Bruto plaće žena u odnosu na muškarce su uvjerljivo niže skoro u svim djelatnostima. Za više vidi izvještaje „Žene i muškarci u Hrvatskoj“ Državnog zavoda za statistiku.

⁶ Od 125 501 nezaposlenih u kolovozu 2021., 70 915 su bile žene: <https://www.hzz.hr/statistika/> (18.09.2021.)

iznosi Galić u svome radu iz 2006. godine, ali, kako nastavlja, iskustva žena se razlikuju od zakonskog okvira: „... ženama se posao uvjetuje bračnim i trudničkim statusom, namjerama i preferencijama rađanja itd.” (Galić, 2006: 160). U startu, još na razgovorima za posao su žene u fertilnoj dobi automatski u nepovoljnijem profesionalnom položaju naspram muškaraca, a taj položaj se samo pogoršava trudnoćom i porođajnim dopustom jer je vrijeme provedeno u čuvanju trudnoće, oporavljanju od poroda i odgajanju djece, vrijeme koje žena gubi za svoj razvoj karijere. Promjene u ovoj sferi ženskog, tj. majčinskog iskustva su nužne na državnoj razini, na što je Vlado Puljiz apelirao: „Jedan od ključnih kriterija za definiranje tipologije obiteljskih politika jest odnos države prema zapošljavanju žena“ (Puljiz, 1999: 32) Glavna premisa Nacionalne populacijske politike jest pomirba obiteljskog i radnog života. S obzirom na to da žene prolaze kroz trudnoću koja zasigurno sa sobom nosi period oporavka i izbivanja s posla, logično je, vodeći se Puljizovim zaključcima, utvrditi kako je položaj žena na tržištu rada ključan čimbenik u toj namjeri.

3.7. Podjela rada u kućanstvu/obitelji

Ravnopravna podjela kućanskih poslova i njen disbalans među partnerima nije nova tema za sociološka istraživanja koja se bave ženskim radom i nejednakim opterećenjem obiteljskim obvezama. Galić je prije desetak godina pisala o rodnim ulogama utemeljenim na “intrinzičnim” razlikama između muškaraca i žena koje žene stavljaju u poziciju inferiornosti u odnosu na muškarce te nameće „prirodnost“ brige za djecu i obitelj dok se muškarcima pripisivala „prirodnost“ skrbnika, tj. hranitelja obitelji izvana (Galić, 2011b: 26). Na tragu toga, problem koji možemo utvrditi te koji se pokazao i u intervjuima ovog istraživanja je „prirodnost“ brige žene za kućanstvo. O rodno segregiranoj podjeli rada u obitelji je pisao Davor Topolčić koji je u svome radu predstavio istraživanje provedeno na prigodnom uzorku 1998. godine (Topolčić, 2001). Prema rezultatima istraživanja, kućanski poslovi su bili izrazito rodno podijeljeni: muškarci su tada obavljali puno manje kućanskih poslova u odnosu na žene, osobito onih rutinskih (kuhanje, čišćenje, pranje rublja i sl.). Kada je bila riječ o poslovima vezanima za djecu, jedino gdje se njihova participacija pokazala značajnom je u igri s djecom, što je autor objasnio time da muškarci ne doživljavaju igru s djetetom kao „posao“ već kao aktivnost, što znači da su ipak svi ostali poslovi brige za djecu prepušteni ženama. Ono što ide u prilog gore spomenutoj „prirodnosti“ jest autorova izjava da su kućanski poslovi socijalizacijom duboko određeni kao poslovi žene-domaćice, što vodi ka muškarcima koji

obavljanje tih poslova doživljavaju kao neodgovarajuću demonstraciju roda (Topolčić, 2001).

Nekoliko godina kasnije je provedeno istraživanje na nacionalno reprezentativnom uzorku (Čulig, B., Kufrin, K., Landripet, I., 2007) čiji su nalazi bili konzistentni s Topolčićevima. U radu su izneseni podaci o tome da se kućanski poslovi mogu podijeliti na „muške“ i „ženske“, s time da su „muški“ u prirodi povremeni (manji popravci, održavanje auta), dok su „ženski“ oni poslovi koji se obavljaju na svakodnevnoj ili barem redovitoj bazi (pranje rublja, kuhanje, pranje posuđa, pospremanje i čišćenje, itd.) (Čulig, Kufrin, Landripet, 2007, prema Klasnić, 2017: 6).

Sljedeće istraživanje koje se bavilo rodnom podjelom rada je provedeno 2017. godine (Klasnić, 2017) na reprezentativnom uzorku zaposlenih žena Republike Hrvatske. Rezultati su, ponovno, bili u skladu s prijašnjim nalazima. Iako su zapaženi neki pomaci u smjeru ravnopravnije podjele kućanskih i obiteljskih poslova, oni su vrlo mali te su većinski bili u domeni obiteljskih poslova brige za djecu. Kućanski poslovi su i dalje velikom većinom teret žena, tj. majki. Navedeni nalazi neminovno ostavljaju određene posljedice na žene te njihov društveni život, vezu s partnerom te sveukupno zdravlje. Također je utvrđena posebna vrsta rada, „mentalni rad“, koji podrazumijeva brigu o tome da sve funkcionira kako bi trebalo, tj. da svi poslovi budu obavljani na vrijeme i na odgovarajući način (Klasnić, 2017).

Ranije spomenut koncept „rodne revolucije“, podsjetimo se, označava ulazak žene u javnu sferu života njenim izlaskom na tržište rada te ulazak muškaraca u privatnu sferu brige za djecu i kućanstvo (Goldscheider et al., 2015). Ono što je bitno za shvaćanje neravnopravne podjele rada u kućanstvu jest da proces rodne revolucije nije gotov. Istraživanje autora Tomasa Frejka, Frances Goldscheider i Trude Lappegård (2018) je pokazalo da je podjela između muškaraca i žena ravnopravnija u javnoj nego u privatnoj sferi te da druga faza, ravnopravan ulazak muškaraca u privatnu sferu, nije gotova niti je napredovala brzinom kojom je napredovala prva faza prelaska žene u javnu sferu (Frejka et al., 2018). Jedan od zaključaka njihova istraživanja promatranja fertiliteta određenih dobnih kohorti je to da su stope fertiliteta prema dobnim kohortama najmanje padale u zemljama u kojima je rodna revolucija značajno napredovala te, slijedeći isti obrazac, u zemljama u kojima rodna revolucija nije značajno napredovala, stope fertiliteta prema dobnim kohortama su naglo opadale (Frejka et al., 2018). Prema rezultatima istraživanja,

rodna podjela rada može poslužiti objašnjenju promjene kretanja stopa fertiliteta kao jedan od brojnih čimbenika koji djeluju na taj kompleksan proces.

Stanje rodne podjele poslova je jasno: žene su konzistentno pod mnogo većim teretom kućanskih i obiteljskih poslova u odnosu na muškarce i to područje je i dalje predmetom brojnih istraživanja hrvatskih znanstvenika, kao što je najrecentnije istraživanje znanstvenika s Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, Split (Tomić-Koludrović, et al., 2018). Stoga, kada govorimo o majčinstvu i brizi za djecu te pronatalitetnim mjerama, ne smijemo zanemariti utjecaj koji ovakva opterećenja vezana uz brigu za kućanstvo imaju na odluku o rađanju. U protokolu intervjua ovog istraživanja smo upravo zato uključili pitanja ove prirode.

3.8. Populacijske politike

Općenito populacijske politike možemo ugrubo podijeliti u implicitne te eksplicitne (Wertheimer-Baletić, 2006). Najjednostavnije rečeno, eksplicitne su one koje u svojoj namjeri i konkretnim metodama, tj. mjerama pokušavaju direktno povećati stope nataliteta, a implicitne su one koje naginju politici općeg blagostanja. Jedan klasičan primjer je Švedska o kojoj je pisala Wertheimer-Baletić: „...imenom obiteljska politika (family policy) i koja je izravno u funkciji politike blagostanja (welfare policy) u okviru države blagostanja (welfare state)” (Wertheimer-Baletić, 2006: 12). Drugim riječima, Švedska je u drugoj polovici 20. stoljeća, kako navodi autorica, prepoznala važnost uzimanja u obzir širih društvenih problema kao dugoročnih i stabilnih načina za adresiranje pada nataliteta. Nadalje, ono što je veoma bitno na primjeru Švedske jest sljedeće: „Visok prioritet što se daje upravo tim mjerama koje se odnose na usklađivanje funkcije materinstva i rada žene, pokazuje da je zaposlenost žena, ako ne postoji adekvatna društvena briga, važan limitirajući faktor porasta nataliteta u razvijenim europskim zemljama“ (Wertheimer-Baletić, 2006: 16-17).

Naša pretpostavka je da se pri planiranju obitelji u obzir zasigurno uzimaju vanjski faktori, od kojih neki formalno jesu dio populacijske politike Republike Hrvatske. Pretpostavku temeljimo na uspješnim populacijskim politikama drugih zemalja, poglavito Švedskoj, koja nema eksplicitno definiranu pronatalitetnu populacijsku politiku.

Konkretno, u ovome radu ćemo se primarno fokusirati na eksplicitne mjere koje možemo podijeliti u olakšice, tj. novčane naknade, dopuste te brigu za djecu. U okviru

populacijske politike govorimo o jednokratnoj novčanoj pomoći, poreznim olakšicama za uzdržavane članove obitelji, primanju pronatalitetnog dodatka za treće i četvrto dijete u obitelji, roditeljskoj naknadi majkama koje ne ostvaruju pravo kao zaposlene majke, dječjem doplatku, korištenju roditeljskog dopusta te korištenju gradskih dječjih vrtića. Na implicitne mjere ćemo se osvrnuti u analizi rezultata te diskusiji i zaključku, ali nam neće biti glavni fokus rada zbog njihovih širokih gospodarskih i društvenih okvira.

3.9. Pregled relevantnih dokumenata

Od 2006., tj. 2003. je bilo nekoliko dokumenata i recentnijih prijedloga nacrtu populacijske politike: Nacrt prijedloga Nacionalne populacijske politike iz ureda tadašnje predsjednice (2018), Nacrt strategije demografskog razvoja Grada Zagreba za razdoblje 2019. do 2031. i akcijski plan provedbe mjera gradske demografske politike (2019) te Prijedlog odluke o pokretanju postupka izrade Strategije demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2031. godine (2021). Ukratko ćemo spomenuti ključne mjere iz svakoga od njih, ali ćemo ipak glavni fokus zadržati na postojećoj populacijskoj politici. U okviru ovoga rada, kada govorimo o populacijskoj politici, primarno se referiramo na Nacionalnu populacijsku politiku iz 2006. godine pošto je u pitanju službena trenutna politika prema kojoj RH djeluje. Međutim, za potpunije razumijevanje ne trebamo zanemariti ni Nacionalnu obiteljsku politiku iz 2003. godine s obzirom na to da imaju mnogo toga zajedničkog u poimanju obitelji, iako su u svome obujmu i dosegu mjera različite. Primarna je razlika to što se Nacionalna populacijska politika bavi mnogo širim aspektima planiranja obitelji od Nacionalne obiteljske politike poput detaljnije razrade poreznih olakšica, mjerama šireg opsega vezanih uz stambeno zbrinjavanje i zapošljavanje mladih i sličnih mjera vezanih uz gospodarstvo i urbanu povezanost. Prednost obiteljske politike je upravo ta uža usmjerenost na potrebe obitelji. Čak i mjere koje se direktno preklapaju između ta dva dokumenta su u obiteljskoj politici usmjerenije i konkretnije. Za primjer, u obje politike se nalazi oblik uspostave centara za pomoć obitelji. U obiteljskoj politici se navode konkretni koraci koji se mogu poduzeti te definiranje obiteljskih centara: „Centar za obitelj je multifunkcionalna institucija koja ujedinjuje i koordinira različite programe i akcije namijenjene djeci, roditeljima (potencijalnim i aktualnim) i ostalim članovima obitelji. (...) Osnivanje centara za obitelj ne znači nužno gradnju novih institucija, nego je moguće koristiti postojeće, posebno škole, dječje vrtiće i knjižnice. Njih je potrebno obogatiti sadržajima koji će u većoj mjeri

odgovarati potrebama obitelji, uključujući i sadržaje namijenjene afirmaciji uspješnoga i odgovornog roditeljstva.“ (Nacionalna obiteljska politika, 2003: 62) Nasuprot tome, populacijska politika kao aktivnost predlaže izradu plana otvaranja obiteljskih servisa i izradu analize postojećeg stanja (Nacionalna populacijska politika, 2006). Navedene analize postojećeg stanja i plan otvaranja vidimo prikladnijima u fazama pripreme i istraživanja kao preduvjet prije donošenja službenog dokumenta, a ne kao dio konkretnih mjera populacijske politike. Međutim, čak i ako smatramo da je određenim aktivnostima mjesto u fazi pripreme donošenja populacijske politike, ta politika ipak ima konkretnije razrađene aktivnosti i prikladnije definira indikatore provedbe mjera koji omogućuju procjenu uspješnosti određene mjere. U spomenutom primjeru obiteljskih servisa populacijska politika kao indikator provedbe navodi propise kojima se uređuje djelatnost servisa, uspostavljenost mreže servisa te broj novoootvorenih servisa za pomoć obitelji kao i broj njihovih korisnika (Nacionalna populacijska politika, 2006). Vrlo je važno imati prikladan institucionalni okvir koji regulira nastanak ovakvih novih oblika pomoći obiteljima, što populacijska politika prepoznaje. S druge strane, ono što je obiteljska politika dobro uočila je da nije nužno otvarati nove servise za pomoć obitelji, tj. centre za obitelj jer se lako mogu iskoristiti već dostupni resursi (Nacionalna obiteljska politika, 2003). Iako ovakvih primjera ima još, zadržat ćemo se na opisanim pokazateljima jer dobro opisuju srž razlike Nacionalne populacijske politike i Nacionalne obiteljske politike.

Prije tri godine je tadašnja predsjednica zajedno s timom savjetnika iznijela prijedlog mjera populacijske politike (2018) u kojem je opisala dotadašnje stanje te tadašnji društveni kontekst, stavljajući veliki značaj na iseljavanje i njegove uzroke. Jedno od ključnih zapažanja se odnosilo na prijašnje dokumente koji su se bavili pitanjem demografskog razvoja (Nacionalni program demografskog razvitka, 1996; Nacionalna obiteljska politika, 2003 te Nacionalna populacijska politika, 2006): „Sve ove strategije nisu dale željene rezultate jer su se provodile samo pojedinačne mjere, odnosno tek su se djelomice i kratkoročno provodile samo u vrijeme mandata Vlade koja ih je donijela, te nisu bile popraćene analizom učinaka mjera u realnom prostoru i određenom vremenskom razdoblju, kako bi se utvrdila njihova učinkovitost i svrhovitost te potreba za mijenjanjem, nadograđivanjem ili ukidanjem.“ (Republika Hrvatska - Predsjednica, 2018: 5) Predsjednica je u prijedlogu iznijela niz implicitnih mjera s velikim naglaskom na razvoj Republike Hrvatske općenito, osobito u gospodarskom i obrazovnom smislu.

Dio postojećih eksplicitnih mjera (financijske naknade, tj. olakšice, dopusti te skrb za djecu) je prepoznala kao korisne, ali je istaknula da ih je bitno osuvremeniti i prilagoditi svrsi poticanju više stope fertiliteta. Također, opisala je kako je dječji doplatak primarno sredstvo socijalne politike koji ističe koliko djece i obitelji u Hrvatskoj žive u opasnosti od siromaštva (Republika Hrvatska – Predsjednica, 2018).

Nacrt strategije demografskog razvoja Grada Zagreba za razdoblje 2019. do 2031. i Akcijski plan provedbe mjera gradske demografske politike (2019) se bavio analizom stanja demografskog razvoja i pronatalitetnim mjerama Grada Zagreba. Izravne pronatalitetne mjere su već ranije spomenute novčana pomoć za opremu novorođenog djeteta i trenutno obustavljena novčana pomoć za roditelja odgojitelja, dok neizravne mjere podrazumijevaju stambeni fond za javni najam stanova i rješavanje stambenog pitanja, sufinanciranje cijene programa dječjeg vrtića, besplatne udžbenike za učenike osnovnih i srednjih škola, sufinanciranje prehrane u osnovnim školama, stipendije za izvrsnost, kao i za studente slabijeg socioekonomskog statusa, osobe s invaliditetom, pripadnike romske nacionalne manjine te one koji se školuju za deficitarna zanimanja. Nacrt je nadalje predstavio niz područja djelovanja te plana mjera i provedbenih aktivnosti u raznim područjima kao što su gospodarski razvoj, prostorni razvoj i stambeno zbrinjavanje stanovništva, obiteljske potpore, skrb o djeci predškolskog i osnovnoškolskog uzrasta i slično (Nacrt strategije demografskog razvoja grada Zagreba 2019). U tom smislu, ova strategija demografskog razvoja je u mnogočemu slična Nacionalnoj populacijskoj politici, ali s ažuriranim mjerama s obzirom na trenutno stanje i potrebe stanovnika Grada Zagreba.

Najrecentniji dokument, koji je tek u svojim začetnim fazama će biti Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2031. godine. Naime, krajem travnja 2021. godine je Vlada Republike Hrvatske donijela odluku o pokretanju postupka izrade Strategije. Do sredine srpnja 2021. su održana tri sastanka Radne skupine za izradu Nacrta prijedloga te više od osam sastanaka užih Radnih skupina koje se sastoje od niza stručnjaka iz različitih organizacija i institucija Republike Hrvatske⁷. Smatramo ovo vrlo pozitivnim i prijeko potrebnim korakom unaprijed za adresiranje demografskih problema na nacionalnoj razini.

⁷ Središnji državni ured za demografiju i mlade: <https://demografijaimladi.gov.hr/vijesti-4693/odrzani-prvi-sastanak-radne-skupine-za-izradu-nacrta-prijedloga-strategije-demografske-revitalizacije-republike-hrvatske-do-2031/6055> (12.09.2021.)

3.10. Pronatalitetne mjere Republike Hrvatske

Bitno je upozoriti na to da se populacijska politika ne bavi samo povećanjem fertiliteta i brige o mladim obiteljima, tj. roditeljima, već se brine i o starijem dijelu populacije. Međutim, za sadržaj ovoga rada su predviđene samo gore opisane teme vezane uz osnivanje obitelji i rađanje te osiguranje okružja u kojem je to moguće i poticano. Potonje mjere koje se u populacijskoj politici odnose na brigu o starijima ostavljamo otvorenima za istraživanje. S obzirom na to da se ovaj rad bavi područjem Grada Zagreba, također ćemo uzeti u obzir mjere koje su specifične za tu županiju. Unatoč tome što je popis pronatalitetnih mjera populacijske politike ekstenzivan, sudionice većinu njih nisu isticale. Stoga ćemo, zbog praktičnosti i obujma rada, za analizu uzeti one koje su najpoznatije i najčešće korištene te koje smo ranije u radu opisali kao eksplicitne, podijelivši ih u kategorije financijskih olakšica, tj. naknada, dopusta te usluga brige o djeci.

Tablica 1. Relevantne eksplicitne pronatalitetne mjere

Državna razina	Isplata pronatalitetnog dodatka za treće i četvrto dijete u obitelji Obavezan porodiljni dopust Roditeljski dopust Fleksibilno korištenje dodatnoga roditeljskog/ roditeljskog dopusta za zaposlene roditelje do osme godine djetetova života Dijete kao porezna olakšica Porodiljna naknada za nezaposlene majke Dječji doplatak Jednokratna novčanu potpora za novorođeno dijete
Lokalna razina Grada Zagreba	Novčana pomoć za roditelja odgojitelja Novčana pomoć za opremu novorođenog djeteta Sufinanciranje cijene programa dječjeg vrtića

Iako su u Nacionalnoj populacijskoj politici postavljeni temelji za većinski implicitnu politiku, usmjeravajući se na obilježja socijalne države s nizom mjera, u Hrvatskoj su ipak mjere populacijske politike koje se tiču sustava obiteljskih potpora utjelovljene na eksplicitan način. Većina implicitnih mjera koje možemo naći u populacijskoj politici poput: izrade strategije stambenog zbrinjavanja posebice za mlade, donošenje propisa koji se odnose na fleksibilizaciju rada i mjesta rada, omogućavanje kvalitetne prometne povezanosti potencijalnih središnjih naselja, poticanje razvoja potencijalnih središnjih naselja i mnoge druge jednostavno nisu zaživjele. Za razliku od njih, eksplicitnije mjere poput jednokratne novčane pomoći, roditeljske naknade, statusa roditelja odgojitelja te isplata pronatalitetnog dodatka su već godinama aktivne. S jedne strane, shvatljivo je da je teže provesti implicitne mjere jer su za njih potrebne ponajprije politička volja te administrativni i institucionalni kapaciteti pa zatim i veće društvene promjene i kompleksniji izvedbeni planovi. S druge strane, te mjere ne bi samo potencijalno utjecale na natalitet, nego bi vjerojatno i povećale kvalitetu života svih građana, što ne može biti zanemarivo. Ipak, možemo istaknuti implicitnu mjeru takozvanih „APN kredita“, tj. subvencioniranja stambenih kredita od strane Agencije za pravni promet i posredovanje nekretninama. U okviru procjene trajanja subvencije, APN uzima u obzir imanje djece nositelja kredita te omogućuje dodatnu jednu godinu subvencije rate kredita za svako dijete mlađe od 18 godina u trenutku podnošenja zahtjeva, tj. dodatne dvije godine za svako živorođeno ili posvojeno dijete za vrijeme trajanja subvencioniranog kredita (Zakon o subvencioniranju stambenih kredita, članci 13. i 14.). Ono što je problematično kod te mjere jest izostanak regulacije tržišta nekretnina; za vrijeme trajanja natječaja za subvencioniranje stambenih kredita cijene nekretnina rastu. Davor Kunovac i Ivan Žilić su u svome radu iznijeli empirijske nalaze o tome da su subvencije stambenih kredita, pomalo paradoksalno, zapravo učinile nekretnine manje dostupnima, a pogotovo, ističu, kupcima koji se ne koriste subvencijom (Kunovac i Žilić, 2021: 33).

4. Metodologija istraživanja

4.1. Metoda i provedba istraživanja

Populacija od interesa za ovo istraživanje su bile punoljetne žene koje su rodile nakon 2006. godine koje žive u Gradu Zagrebu. Rekrutacija je započela početkom lipnja objavom zamolbe za sudjelovanje u sljedećim grupama na društvenoj mreži *Facebook*:

„Porodiljni dječji doplati i svi ostali upiti i objave za HRVATSKU“, „Mamina brbljaonica,(dječji doplati, porodiljne naknade)“ te „Porodiljni, DJEČOK & socijalna pomoć i ostala državna primanja i prava :)“. Objava je odobrena u prve dvije grupe, u trećoj ne te nijedna objava nije rezultirala regrutacijom. Nakon tjedan dana su objave ponovljene u svim navedenim grupama, uz dodatnu grupu „MAME ZAGREB I OKOLICA :-)“, s time da su sada sve objave bile odbijene osim objave u posljednjoj grupi. Nakon toga smo pokušali objaviti poziv za sudjelovanje u istraživanju u grupu „Ženski recenzirAJ“ te nam je još jednom objava odbijena. Nakon iscrpljivanja inicijalne, očekivane metode regrutacije, preusmjerili smo pozornost na metodu osobnih poznanstava kojom smo uspjeli doći do osam sugovornica. Dvije sugovornice su regrutirane metodom snježne grude uz pomoć dotadašnjih sudionica istraživanja. Podaci su prikupljeni metodom polustrukturiranog intervjua s elementima dubinskog između lipnja i srpnja 2021. godine korištenjem *online* platforme *Zoom*. Intervjui su provedeni *online* zbog aktualne pandemije COVID19 bolesti te zbog prilagodbe sugovornicama koje su najčešće bile vremenski ograničene svojim zaposlenjem te brigom za djecu. Zvučni zapisi intervjua su bili snimani preko *Zooma* te transkribirani i potom kodirani u programu MAXQDA2020 za kvalitativnu obradu podataka. Intervjui su trajali između 21 i 90 minuta.

Metoda koju smo koristili za kodiranje i interpretaciju podataka jest tematska analiza transkribiranih intervjua vođeni idejom *framework* analize, tj. analize okvira. U analizi nismo koristili potpunu širinu okvira mjera populacijske politike, tj. pronatalitetnih mjera, niti smo analizirali sve mjere i njihovu primjerenost i učinkovitost. Fokusirali smo se samo na određene mjere eksplicitne pronatalitetne prirode tako da nam je *framework* analiza koristila kao inspiracija za razradu analitičkog modela pomoću specifičnih kategorija populacijske politike koje smo istraživali.

4.2. Mjerni instrument

Protokol intervjua koji je korišten u ovom istraživanju je pokrivaio teme raspodjele kućanskih obveza, planiranja obitelji, radnog statusa, financijske i stambene obiteljske situacije te iskustva i mišljenja o pronatalitetnim mjerama na državnoj i lokalnoj razini. Instrument je većinski konstruiran za potrebe ovog istraživanja u svrhu pisanja diplomskog rada, a određene dijelove smo preuzeli iz prijašnjih istraživanja:

- Navođenje dobi stupanja u brak te dobi sugovornice pri svakom porodu je preuzeto od Akrap, A., Čipin, I., Pokos, N., Ridzak, T., Živić, D. (2003): Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj, str. 96;
- način dijeljenja kućanskih poslova te popis kućanskih poslova je preuzeto od Klasnić, K. (2017): Utjecaj rodne podjele obiteljskih obveza i kućanskih poslova na profesionalni život zaposlenih žena, str. 31, 38;
- potpitanje „Kada bi te mjere bile uvedene, biste li tada odlučili imati još djece?“ je preuzeto od Akrap, A., Čipin, I., Pokos, N., Ridzak, T., Živić, D. (2003): Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj, str. 94;
- pitanje o tome na koji bi se način država trebala brinuti o obiteljima ili tko bi se trebao brinuti ako ne država je preuzeto od Damjanić, Z. (2007): „Stavovi studentica Ekonomskog fakulteta u Zagrebu prema djeci i obiteljskoj politici.“, str. 175, i
- standardizirani mjerni instrument religijske samoidentifikacije je djelomično preuzet od Nikodem, K., Jurlina, J. (2018): „U očekivanju opadanja religioznosti? Komparativna analiza religioznosti zagrebačkih studenata.“, str. 278.

4.3. Opis uzorka

Uzorak se sastojao od 10 punoljetnih sugovornica koje žive na području Grada Zagreba te koje su rodile nakon 2006. godine. Najmlađa sugovornica je imala 25 godina, najstarija 49 godina, a većina sugovornica je imala između 25 i 38 godina. Većina ih je rodila prvo dijete s između 21 i 28 godina, dok su tri sugovornice imale više od 30 godina prvi prvom porodu (između 35 i 38 godina). U trenutku provođenja intervjua su dvije sugovornice bile trudne s drugim djetetom, tri sugovornice su imale dvoje djece, a skoro sve ostale su imale jedno dijete. Jedna sugovornica se prilično razlikovala od ostatka uzorka pošto je imala sedmero djece. Nadalje, ono što je još jedna zajednička karakteristika svih sugovornica je njihova razina obrazovanja. U uzorku je bilo osam visokoobrazovanih žena i dvije studentice. Također, sedam od tih osam žena su imale stabilan posao u struci, dok je jedna bila nezaposlena i koristila mjeru roditelj odgojitelj. Skoro sve su s obiteljima živjele u stanu, dok je samo jedna živjela u kući. Također, samo jedna sugovornica je bila u izvanbračnoj zajednici, a sve ostale bile udane.

5. Analiza rezultata i rasprava

U sljedećem poglavlju ćemo iznijeti rezultate istraživanja te ih interpretirati s obzirom na teme koje su se pokazale najbitnijima tijekom obrade i kodiranja transkripata. Za početak, prije analize samih iskustava žena s pronatalitetnim mjerama, ćemo se dotaknuti podjele rada unutar kućanstva i sugovorničinih mišljenja o tome općenito. Nakon toga ćemo se posvetiti eksplicitnim pronatalitetnim mjerama gdje ćemo ih navesti te opisati njihov značaj za planiranje obitelji za sugovornice. Posljednji dio analize ćemo posvetiti implicitnim mjerama populacijske politike jer, iako su nam fokus bile eksplicitne, nemoguće je zanemariti njihov utjecaj na planiranje obitelji, kako u službenim dokumentima, tako u iskustvima naših sugovornica.

5.1. Podjela rada unutar kućanstva

5.1.1. Raspodjela kućanskih poslova

Ako izuzmemo roditeljsku želju sugovornica za provođenjem više vremena s djecom, postoji i drugi aspekt balansiranja privatnog i profesionalnog života koji se očituje u upravljanju kućanstvom i podjeli kućanskih poslova. Većina sugovornica je izrazila da smatraju podjelu kućanskih poslova ravnopravnom unutar svog kućanstva. Neke su opisale podjelu kućanskih poslova kao potpuno ravnopravnu, a neke su ju stavile u kontekst trenutnih okolnosti. Naime, četiri sugovornice su u trenutku provođenja intervjua koristile pravo na porodiljni dopust, zbog trudnoće ili poroda, dok su dvije sugovornice imale status studentice. U tom smislu su često napominjale kako je logično da obavljaju većinu kućanskih poslova pošto njihovi partneri puno više izbivaju od doma, tj. imaju manje slobodnog vremena zbog svog zaposlenja:

„... ja jesam doma, ali i on isto često bude pa nekako se podijelimo, a i kućanske poslove, šta ja znam, većinom ja jer on radi pa ga nema...“ (Sugovornica 1)

„... što se tiče djece, to sad definitivno ja jer sam doma, da možda, vjerojatno, oboje radimo, drugačije bi se posložili prioritete, znači, sad sam to ja i potegnem, mislim, nekako nam je logično da ako sam doma da potegnem oko kućanskih poslova, mislim, jer sam tu.“ (Sugovornica 3)

„Dijelimo kućanske poslove (...) muž je preuzeo, neću reći kompletnu, ali 90% brige oko nabava namirnica, znači odlazak u dućan i sve što je za to bilo potrebno.“

Umm, sada kuhanje, čišćenje, to je većinom, naravno, moje zato što sam ja trenutačno kod kuće pa jednostavno tako lagano, lakše...“ (Sugovornica 7)

Shvaćamo logiku kojom su neke od sugovornica opisivale podjelu rada argumentom praktičnosti jer provode većinu svojih dana kod kuće. S druge strane, ono što ih nismo pitali tijekom intervjua jest da procijene koliko vremena dnevno provedu brinući se o djeci, koliko se taj broj razlikuje od broja sati koje bi provele u smjeni plaćenog rada te kako uopće doživljavaju takvo postavljanje odnosa brige o djeci i plaćenog rada. Naime, istraživanje Klasnić (2017) je pokazalo da zaposlene žene provode oko 24 sata tjedno obavljajući poslove vezane za brigu o djeci, dok njihovi partneri, prema procjenama žena, provode oko 10 sati tjedno obavljajući iste poslove (Klasnić, 2017). Prema tome, možemo tvrditi da žene provode jednaku ili veću količinu vremena u brizi za djecu koju bi provele na radnom mjestu u situaciji rada na pola radnog vremena. U tom smislu ostavljamo ovo područje otvoreno daljnjim istraživanjima jer smatramo da bismo dobili važne uvide u shvaćanje plaćenog rada naspram neplaćenog i načina na koji ih žene i njihovi partneri doživljavaju.

Dvije sugovornice su dodatno istaknule kako su njihovi partneri bili više angažirani oko obavljanja kućanskih poslova za vrijeme njihova oporavka nakon poroda, s preuzimanjem čišćenja ili, u drugom slučaju, skoro potpunim rasterećenjem sugovorničinih obaveza u kućanstvu:

„... kad se dijete rodilo je to drugačije. U početku je on i puno čistio, i to puno više nego ja...“ (Sugovornica 1)

„... kad se ona [kćer] rodila (...) bio je s nama skoro dva mjeseca doma, eto, i nisam imala potrebu uopće, na primjer, ko neke žene, zamrzivat hranu, on nam je kuhao dok se ja nisam oporavila, spremao, čistio...“ (Sugovornica 3)

Ranije opisana podjela kućanskih poslova je podrazumijevala da su sugovornice obavljale rutinske poslove poput čišćenja, kuhanja i većinske brige za djecu, dok su njihovi partneri preuzimali povremene poslove koji su često bili vezani uz manje kućanske popravke, brigu za automobil i okućnicu:

„... on se recimo brine o dvorištu, to ja ne radim...“ (Sugovornica 1)

„Da, svi nekakvi popravci koji se dese u stanu, auto, bilo šta da treba otić mojim roditeljima obavit vezano uz vrt ili, ili tako nešto, to sve hendla on, tu stvarno nemam prigovora.“ (Sugovornica 5)

Kasnije u radu ćemo imati primjere podjele kućanskih poslova između supružnika, ali oni neće uključivati podjelu povremenih poslova i kućanskih popravaka, kao ni brigu za automobil. Čini se, na primjerima analiziranih transkripata, da te poslove i dalje većinski obavljaju muškarci, bez participacije žena.

5.1.2. Mentalni rad

U razgovoru sa sugovornicama smo primijetili da, čak i kada je podjela kućanskih poslova blizu ravnopravnosti, ili kada ju one same smatraju ravnopравnom, žene su i dalje te koje odrađuju mentalni rad brige o funkcioniranju kućanstva. Brinu se da se sve obavi na vrijeme, preuzimaju koordinaciju i vode računa o obvezama. Kolokvijalno rečeno, „drže uzde u rukama“, što su mnoge i same prepoznale i komentirale. Konkretno, objasnile su to na primjerima inicijacije kupovine jer se njihovi partneri ne sjete to sami obaviti, upravljanjem „svime ostalim“ referirajući se na, ponovno, nabavku hrane ili organizaciju „tko će što obući sljedeći tjedan“, ili čak eksplicitne potvrde da one nose mentalno opterećenje:

„... najčešće ja iniciram jer ne bi otišo u kupnju. Mislim idemo skupa u kupnju, ali uvijek ja to ovaj kažem da idemo sad u kupnju.“ (Sugovornica 2)

„... moram priznat da nekakav mentalni load održavanja kućanstva nosim ja definitivno u smislu da, ono, planiram unaprijed što nam treba, kad nam treba i to slično.“ (Sugovornica 6)

„„Ja sam uglavnom. (...) Ja upravljam nabavom hrane, ko će šta obući sljedeći dan i takve stvari (smijeh), o novcima ne brinem, to brine moj suprug.“ (Sugovornica 4)

„... mislim da ja držim konce sve nekako u rukama i pratim tko, šta, di, kako, kad treba biti. Tako da tu sam ipak ja vodeća...“ (Sugovornica 9)

Na pitanje „Tko se generalno brine o djeci i kućanstvu i tko se brine da se sve obavi?“ je jedna sugovornica čak odgovorila s podsmijehom i protupitanjem o nužnosti postavljanja tog pitanja jer je pretpostavljala da se odgovor podrazumijeva:

„Zaista? (smijeh) Mama, naravno (smijeh).“ (Sugovornica 7)

Iako je odgovor kratak, smatramo da je zbog formulacije odličan opis rodne podjele rada. Iz sugovorničinog navoda se da iščitati kako je uopće čudno postavljanje ovakvog pitanja jer je unaprijed jasno tko se brine o kućanstvu i o djeci. U prilog tome ide i izbor riječi koje je sugovornica odlučila iskoristiti. Naime, nije se referirala na sebe kao pojedinca u odgovoru niti na sebe kao majku, nego je odgovorila s općenitim „Mama, naravno“, referirajući se na majke općenito i njihov položaj unutar obitelji, tj. kućanstva.

Samo jedna sugovornica je jasno izrazila nezadovoljstvo podjelom rada u kućanstvu i istaknula kako je to povod raspravama između nje i njenog supruga:

„Apsolutno, bespogovorno ja (smijeh). (...) Moram priznat da je to povod brojnim raspravama, da ne kažem svađama, nego raspravama.“ (Sugovornica 5)

Moguće je da bi i neke od ostalih sugovornica izrazile nezadovoljstvo da smo ih direktno to pitali, ali mnoge su se činile kao da su prihvatile takvu podjelu rada u kojoj one upravljaju kućanstvom te snose većinu kućanskih poslova, uz nešto što se činilo kao opravdavanje partnera i njegovog angažmana u kućanstvu. Taj dojam smo stekli nakon provedenih intervjua zbog specifičnog vokabulara koje su neke sugovornice koristile referirajući se na partnerov udio obveza, poput „on uskače“, „pomogne“ i slično. Takvu formulaciju, naime, možemo interpretirati na način da se podrazumijeva da je uobičajeno da se žene većinski bave kućanstvom općenito pa kada partner odradi neki kućanski posao, ne doživljavaju to kao njegov ravnopravan doprinos kućanstvu nego kao „pomoć“ i „uskakanje“ pošto to nije (možda ne bi ni trebala biti prema nekima) njegova briga ili obveza. U prilog tome idu i nalazi Šimac i Klasnić (2021) koji su, mjereći suvremeni seksizam, taj koncept „pomaganja“ smjestili upravo u jednu od sadržajnih domena suvremenog seksizma pod nazivom „Nijekanje postojanja daljnje diskriminacije žena“ (Šimac i Klasnić, 2021). Naravno, ovo je samo jedan od načina za interpretaciju ovog nalaza. Moguće je da su sugovornice te koje su se brinule o kućanstvu jer su na porodiljnom dopustu pa jednostavno više vremena provode doma. Međutim, i dalje smatramo zanimljivom opservaciju jezika kojim su se neke žene koristile u opisivanju partnerove uloge u kućanstvu te pojavu tog fenomena u radu s tematikom suvremenog seksizma:

„Pomogne on, pomogne. Opere suđe, onda se hvali s tim mjesec dana...“ (Sugovornica 2)

„On, naravno, uskoči, pomogne, pošto mu je sezona, radi dosta prekovremeno sad trenutno, tako da, ono, kad god može, uskoči, pomogne...“ (Sugovornica 3)

5.1.3. „Prirodnost“ rodne podjele rada

Na tragu rasprave o mentalnom radu, primijetili smo specifične iskaze dviju sugovornica oko „prirodnosti“ žene kao majke i njene opterećenosti. Jedna od sugovornica je tvrdila da je normalno i prirodno da žena „potegne“ više oko obitelji i kućanstva općenito i naglašavala tvrdnju „žena je majka“ kao presudan argument za „prirodnost“ podjele rada:

„... žena je ipak ta koja više potegne oko obitelji i kuhinje, svega, nego muško, okej, to je tako i prirodno. (...) neko će reć diskriminacija, mislim da nije diskriminacija jer gledajte, to je to, žena je ta, žena je majka. Mislim, otac je otac, ali žena je ta koja ode na bolovanje kad je dijete bolesno, koje dijete prvo treba i sve te neke stvari, mislim, znamo ljudsku biologiju i prirodu, mislim da to svi znaju...“ (Sugovornica 3)

Druga sugovornica je izjavila, pričajući o opciji imanja drugog djeteta, da je lakše kada je prvo dijete starije jer otac tada može preuzeti brigu o njemu, sugerirajući da je ipak majka ta koja bi se trebala brinuti o djeci u ranim godinama njihova života:

„... da ga otac može, na kraju krajeva, onda preuzet u toj dobi kad je već starije i ne zahtijeva toliko pažnje i sveg ostalog.“ (Sugovornica 8)

Ta „prirodnost“ je primarno karakteristika tradicionalnog seksizma, koji, između ostalog, podrazumijeva važnost i prirodnost ostvarivanja žene kao majke, manju sposobnost muškarca za brigu o djeci u odnosu na žene te biološki i antropološki utemeljene razlike između muškaraca i žena (Galić, 2012). Zanimljivo je kako je druga sugovornica čak napomenula da, iako netko njene navode može shvatiti kao diskriminaciju, vrlo čvrsto je to odbacila i istaknula svoje uvjerenje o biološkim razlikama muškaraca i žena. S druge strane, imali smo sugovornicu koja je upravo takav stav kritizirala, navodeći svoje neslaganje s raspodjelom kućanskih poslova na način da većinu obavlja žena koja je na porodiljnom. Ujedno je istaknula svoje zapažanje da se porodiljni shvaća kao nekakva vrsta raspusta, sa čime se također nije slagala:

„... nekako imam osjećaj da kad žena ode na porodiljni, da se to shvati kao nekakav raspust, godišnji, ne, nešto (...)to je, po meni, možda najveći izazov za

brak, ta raspodjela obaveza koja se nekako prirodno legne na, na onoga ko je na porođiljnom, a po meni to ne bi tako trebalo bit, barem ne u momentu kad se ta osoba vrati na poso.“ (Sugovornica 5)

Sugovorničin navod zanimljivo zapaža jedan od potencijalnih problema, a to je da, čak i ako žena tijekom porođiljnog dopusta snosi većinu tereta kućanskih poslova zbog više vremena koje provodi u kući, to se rijetko promijeni kada počne raditi. Slijedeći tu logiku, dotadašnji obrazac većinske brige za kućanske poslove se nastavlja, samo uključuje prilagodbu žene na balansiranje povratka na radno mjesto i obavljanja neplaćenog rada unutar kućanstva.

5.1.4. Muškarci i kućanski poslovi

Pokazavši navedena iskustva sugovornica, možemo reći da su u skladu sa svim istraživanjima o rodnoj podjeli rada unutar kućanstva na kojima se temelji ovaj rad (Topolčić, 2001; Čulig, Kufrin, Landripet, 2007; Klasnić, 2017). Međutim, čini nam se da ipak ta razlika između „muških“ i „ženskih“ poslova polako slabi i da se muškarci sve više uključuju u privatnu sferu života, barem temeljem analize transkripata provedenih intervjua. Naime, unatoč dosadašnjoj interpretaciji po kojoj je vidljivo da je većina kućanskih poslova i mentalnog rada još uvijek na ženama, pomak je ipak vidljiv i bilo bi nekorektno tvrditi da to nismo zamijetili u intervjuiima. Iste žene koje su govorile da su odgovorne za većinu kućanskih poslova i mentalni rad su također govorile o zajedništvu s partnerom i njegovom doprinosu kućanstvu te njihovom dogovoru pri podjeli kućanskih poslova. Jedna sugovornica je istaknula i da su ona i njen suprug ravnopravni „od početka“ njihove veze, prije rođenja djeteta te da trenutno, zbog njenog posla, njen suprug provodi više vremena s njihovom kćerkom nego ona. Možemo konstatirati da, iako postoji mjesta za napredak u ravnopravnoj raspodjeli kućanskog i mentalnog rada, iskustva sugovornica govore u prilog tome da ta podjela više nije toliko gruba i kategorička podjela na „ženske“ i „muške“ poslove te da svoje kućanstvo, kao što smo već ranije naveli, većina njih smatra ravnopravnim:

„Ak ja kažem da ne mogu nikako jer ne stignem, onda će on. Al ako je njemu lakše meni to zgurat, onda će on uzet djecu malo pa nek to riješim ja. (Sugovornica 2)

„Zapravo smo prilično ravnopravno kućanstvo od početka, znači, prije kćeri, nema ono „ovo je moj posao jer sam žena, a ovo je tvoj posao jer si muškarac“.

Iskreno, radi tko, što i kad stigne (...) Što se tiče brige o kćeri, zapravo, najiskrenije, (...) je ona više tijekom radnog tjedna s mužem...“ (Sugovornica 6)

„Pa što se tiče djece, zaista smo, zaista smo podijeljeni. (...) njega [supruga] je malo lakše zamijeniti na poslu nego mene na mom radnom mjestu tako da on češće odlazi na ta bolovanja...“ (Sugovornica 9)

„Uglavnom ja kuham, on češće pegla. Ovisi o afinitetima ili baš ako se nečeg skupi, neko, nekog nešto naživcira (...)Ali recimo kad sam radila onda smo to nekako dijelili, ono, koliko smo mogli.“ (Sugovornica 10)

Međutim, promatrajući izjave sugovornica možemo reći da, iako podjelu kućanskih poslova u kućanstvu većinski percipiraju ravnopravnom (uz neke iznimke), prema nekim njihovim navodima to se ne čini tako. U literaturi se takva situacija opisuje „egalitarnosti na riječima“, što obilježava diskrepanciju između egalitarnijih stavova o podjeli rada s jedne strane te manje ravnopravne stvarne podjele rada (Lyonette, Crompton, 2015). Tamo gdje je podjela poslova bila donekle ili potpuno ravnopravna žene su i dalje većinski podnosile mentalni, nevidljivi rad. Prema opisanim iskustvima bismo okarakterizirali podjelu kućanskih poslova unutar većine kućanstava naših sugovornica kao dijelom ili većinski ravnopravnom, s prostorom za napredak. Iako su žene tijekom intervjua opisale podjelu kućanskih poslova ravnopravnom, tijekom razgovora su na nekoliko mjesta izjavile da upravo one preuzimaju veći dio kućanskih poslova. Također, sve sugovornice su izrazile da se upravo one brinu o tome da se sve obavi na vrijeme i „drže konce u rukama“, ali to uopće nisu komentirale kod pitanja o raspodjeli kućanskih poslova. Više je mogućih odgovora i obrazloženja ovakvog zapažanja. Jedno od njih je svakako da se mentalni rad ili ne smatra radom pa stoga ne postoji nešto što se može podijeliti, ili su žene prihvatile da je normalno da one upravljaju kućanstvom i obitelji i da je upravo to njihova obiteljska uloga. Moguće je da kućanski poslovi i briga o obitelji i kućanstvu „prirodno“ pripadnu osobi koja više vremena provodi kod kuće zbog praktičnosti i jer je možda logično da onaj tko više vremena provodi u kućanstvu, da se za isto i brine. S obzirom na to da žene često koriste porodiljni i roditeljski dopust nakon poroda do prve godine djetetova života⁸, jasno je tko se od supružnika većinski brine za kućanstvo. Ono što je ovdje bitno jest da se tijekom godine dana uspostavi određeni obrazac funkcioniranja obitelji u kojem muškarac obavlja

⁸ Ili do treće godine djetetova života za treće i svako dijete

plaćeni rad, dok se žena brine o djeci i kućanstvu. Nakon isteka tih godinu dana se takav način funkcioniranja može nastaviti, čak i nakon što se žena vrati na svoje radno mjesto, što vidimo u rezultatima ranije navedenog istraživanja u kojima se pokazuje da zaposlene žene provode više vremena tjedno brinući se o djeci i kućanstvu u odnosu na svoje partnere (Klasnić, 2017). Upravo ovdje vidimo problem raspodjele kućanskih poslova: supružnici se naviknu na jedan način podjele kućanskih obveza i obiteljske dinamike koji se kasnije teško, a negdje i nevoljko mijenja.

5.2. Eksplicitne pronatalitetne mjere

5.2.1. Financijske olakšice i naknade

Što se tiče korištenja pronatalitetnih mjera, najčešće su bile: porodiljni dopust, jednokratna novčana pomoć Grada Zagreba za opremu za novorođenče, novčana potpora za novorođeno dijete od Hrvatskog zavoda za zdravstveno osiguranje, prijavljivanje djeteta kao poreznu olakšicu te roditeljski dopust u trajanju od dva mjeseca. Samo jedna sugovornica je koristila mjeru „roditelj odgojitelj“, a nijedna nije koristila opciju dječjeg doplatka. S obzirom na to da je dječji doplatok najčešće mjera koju koriste obitelji nižeg socioekonomskog statusa, vjerojatno je to uzrok nekorištenju jer je većina sugovornica bila visokoobrazovana te zaposlena. Skoro sve sugovornice su znale nabrojati većinu mjera, ali zanimljivo je da je rijetko koja sama navela porodiljni dopust, iako ih je devet iskoristilo godinu dana porodiljnog dopusta. Jedan način interpretacije je to da se porodiljni dopust uopće ne smatra kao državna ili lokalna mjera potpore majčinstvu, nego se doživljava kao nešto „prirodno“, na što svaka majka ima pravo. Svakako je godina dana porodiljnog dopusta vrlo pozitivna mjera u izdašnom trajanju, osobito u odnosu na prakse nekih drugih zemalja. Među 27 rangiranih zemalja Europske Unije, na prvom mjestu se nalazi Bugarska s 52 tjedna, slijedi ju Slovačka s 32 tjedna, a Hrvatska se nalazi na 3. mjestu po duljini obaveznog i neobaveznog porodiljnog dopusta s 26 tjedana porodiljnog dopusta (Strang, Broeks, 2016). Ovdje je bitno napomenuti i to da se 26 tjedana odnosi na porodiljni dopust uz punu plaću, ali uz to, majke imaju izbor uzeti dodatnih šest mjeseci roditeljskog dopusta s naknadom od 70% proračunske osnovice mjesečno (Zakon o roditeljskim i roditeljskim potporama, 2020: članak 24.).

Vrlo je zanimljivo da su sugovornice većinski spominjale samo mjere koje imaju novčani oblik, dok je samo dio njih spomenuo dopuste kao mjeru. Na neki način možemo to interpretirati na način da sugovornice nisu ni percipirale dopuste kao pronatalitetnu

mjeru nego kao roditeljno (i roditeljsko) osnovno pravo. Ono što je bilo skoro univerzalno svim sugovornicama i njihovim partnerima je to da nisu uzimale u obzir eksplicitne pronatalitetne mjere koje se tiču financijskih olakšica u planiranju obitelji te da su im mnogo bitniji bili neki zajednički intrinzični razlozi ili želja za proširenjem obitelji:

„... mi smo djecu željeli, nikad nismo gledali na novac jer je, rekli smo, inače smo vjernici i mislim da možda to malo više utječe na te, takva razmišljanja, jer smo rekli „ako je bog dao, bog će se i pobrinut da bude sve okej“. (Sugovornica 2)

“Ne, rodila bi ja i ovako i onako, da mi država dala ili ne. Ne, nema to veze. Iskreno, ne očekujem baš neku potporu, niti od države, niti od grada.” (Sugovornica 4)

“... nisu te mjere bile nešto što, na što bi gledala iskreno, na primjer, sada, recimo, na primjer, za treće dijete pa dobiš veću sumu novaca pa, ono, da gledaš... Ja nisam. U mom slučaju to, ne... Nema tih para.” (Sugovornica 7)

„Ne, nisam razmatrala niti jednu tu mjeru, baš iz razloga što smo imali tu financijsku sigurnost.“ (Sugovornica 8)

Neke sugovornice su ipak spomenule porodiljni i roditeljski dopust, dok je jedna govorila samo o „dodatnom“, tj. roditeljskom dopustu kao pronatalitetnoj mjeri i uz to je istaknula kako je to bilo vrlo važno za njenog supruga jer je htio provesti određeno nesmetano vrijeme s njihovom kćerkom:

„... pa, definitivno nam je bila važna priča sa dopustima, odnosno, znali smo da, zapravo, u bilo kojem scenariju bi moj muž volio otići na roditeljski dopust jer mu je to bilo iznimno važno i meni je bilo, zapravo, važno da, da on nekako te prve mjesece djetetova života može s njom provest kvalitetno vrijeme...“ (Sugovornica 6)

„Ovo što država pruža znači to, normalno da (...) roditeljni dopust i roditeljski dopust, to koristimo i znamo za tih dva mjeseca što očevi imaju, to planiramo nekad iskoristit.“ (Sugovornica 10)

Dakle, financijske potpore, iako percipirane kao pozitivne, sugovornice nisu smatrale bitnima za poticanje planiranja obitelji i rađanje. Konkretno, jednokratna novčana naknada za opremu novorođenčeta Grada Zagreba iznosi 1800 kuna za prvo dijete i isplaćuje se u dvije rate do prve godine djetetova života. Za drugo dijete je ta

naknada dvostruko veća te iznosi 3600 kuna te se isplaćuje kroz četiri rate tijekom prve dvije godine djetetova života. Za treće i svako sljedeće dijete roditelji imaju pravo na naknadu od 54 000 kuna, a iznos će im se isplatiti kroz jednake godišnje rate do šeste godine djetetova života.⁹ To nije neki oblik sigurnosti na koji se roditelji mogu osloniti jer ne znaju kada će točno dobiti isplatu rate. S druge strane, Hrvatski zavod za zdravstveno osiguranje (HZZO) isplaćuje naknadu vrlo brzo i u jednoj rati, ali opet, to je nakon rođenja djeteta. Većina velikih stvari, tj. opreme za dijete se kupuje prije rođenja djeteta: auto sjedalica, kolica, nosiljke, kolijevke za spavanje, a za to bi svakako dobro došla financijska pomoć. Iako su te novčane naknade ipak pozitivne i nisu nužno loše niti besmislene, u našem istraživanju su se pokazale kao najmanje značajne. Ovdje odvajamo jednokratnu novčanu pomoć od, recimo, porezne olakšice te naknade za mjeru roditelja odgojitelja. Što se tiče porezne olakšice, ona nije isključivo pronatalitetna mjera u svojoj prirodi, iako se navodi kao takva u Nacionalnoj populacijskoj politici, jer se pod poreznu olakšicu prijavljuje svaki uzdržavani član, ne samo dijete (supružnik, roditelj, članovi obitelji). Unatoč tome, to je svakako također dobar način za određeno povećanje plaće roditelja.

5.2.2. Rodiljni i roditeljski dopusti

Rodiljni i roditeljski dopust su koristile skoro sve sugovornice, izuzev jedne izvanredne studentice. One koje su ga koristile su upotrijebile kombinaciju porođiljnog i roditeljskog dopusta u vremenskom periodu od godine dana, osim jedne sugovornice koja je iskoristila samo oko pet mjeseci rođiljnog dopusta zbog prihvaćanja novog posla.

Općenito sugovornice nisu imale negativna iskustva s reakcijama poslodavaca na njihovu trudnoću, dapače, često su govorile kako je njihov radni kolektiv bio sretan zbog njih, a jedna je čak istaknula da razumije poziciju u kojoj se poslodavac nalazi u slučaju rođiljnih dopusta, ali da unatoč tome nikad nije iskusila probleme vezane uz to, kao ni njene kolegice:

„...što se tiče nadležnih, mogu redovno, naravno, sve u redu. Kolege također (smijeh), svi bili sretni, ja ću roditi...“ (Sugovornica 4)

⁹ Novčana pomoć za opremu novorođenog djeteta: <https://www.zagreb.hr/novcana-pomoc-za-opremu-novorodjenog-djeteta/5723> (12.09.2021.).

„... mislim da poslodavcu nije lako, ali nikad, nikad, nikad nismo naišli, ni ja, ni moji kolege, na, na ikakav problem...“ (Sugovornica 5)

„...radna okolina kolegice super, čestitale su, bile sretno, poslodavac okej isto...“ (Sugovornica 10)

S druge strane, samo jedna sugovornica je izrazila kako njenim poslodavcima nije bilo drago kada im je objavila trudnoću:

„Niko nije bio sretan, ne. Zato što ne može baš trudnica raditi dugo u kafiću tako da sam ja vrlo brzo prestala raditi...“ (Sugovornica 9)

Tada je bila zaposlena kao konobarica u kafiću tijekom studiranja i tu vidimo glavnu razliku u odnosu na ostale sugovornice. U trenutku trudnoće nije radila na mjestu koje je tipično za visoku stručnu spremu što nas navodi na zaključak da bi različito iskustvo od naših sugovornica imale majke koje su nižeg obrazovnog statusa. Uz to, osobito bi bilo bitno uzeti u obzir teže fizičke poslove pošto nam je sugovornica napomenula da, iako njenim poslodavcima nije bilo drago zbog njene trudnoće, inzistirali su na tome da što prije ode na bolovanje ili čuvanje trudnoće zbog fizičkih zahtjeva konobarskog posla.

Nasuprot toga što su roditeljni dopust iskoristile skoro sve sugovornice, roditeljski dopust su iskoristila samo dva oca, tj. partnera sugovornica:

„...on još bio baš na roditeljskom dopustu. S tim da je to bila isto velika, velika iznimka na njegovom radnom mjestu. (...) to se nije dogodilo, koliko je nama saznanje, ni prije, a ni poslije njega da je netko uopće zapravo tražio i dobio. (...) znali smo da, zapravo, u bilo kojem scenariju bi moj muž volio otići na roditeljski dopust jer mu je to bilo iznimno važno i meni je bilo...“ (Sugovornica 6)

“...nakon što sam ja iskoristila svojih godinu dana, suprug je koristio ta dva mjeseca... (...) kako su obojica [sinova] rođena u proljeće, to nam je bilo jako nezgodno s tim kombiniranjem gdje ćemo s djetetom i tako dalje, a i općenito moje osobno mišljenje je da djeca jasljičke dobi, osobito tako malo, bi trebala što više bit doma moguće da izbjegnu te kolektive koliko god se može...” (Sugovornica 9)

Kao što je vidljivo, od dva sugovorničina supruga koja su koristila roditeljski dopust, samo u prvom slučaju je stavljen naglasak na osobnu želju oca. U drugom slučaju se, prema formulaciji odgovora, više radilo o nuždi gdje sugovornica i njen suprug nisu

imali kamo s djetetom tijekom radnog vremena, pošto djeca kreću u vrtić početkom rujna svake godine, a sugovorničin porodiljni dopust je završio na proljeće. Također, dio razloga je bilo njeno mišljenje kao odgojiteljice da bi djeca jasličke dobi trebala biti što više doma. Nadalje, dvije sugovornice su izrazile kako su njihovi supruzi htjeli iskoristiti tu opciju, ali su naišli na određene prepreke. U prvom slučaju se radilo o tome da otac djeteta nije mogao iskoristiti roditeljski dopust jer je sugovornica pri Hrvatskom zavodu za zdravstveno osiguranje bila gledana kao nezaposlena osoba. U drugom slučaju je problem u tome što je sugovorničin suprug promijenio posao pa nije bio u prilici koristiti dopust:

“On je to htio koristiti, mi smo mislili, zapravo. (...) mislili smo da će iskoristiti onih nekih, ne znam koliko, jel to 30 dana ili koliko je bilo pravo nekog dopusta. (...) Međutim pošto sam ja bila u pauzi, vodila se na HZZO-u kao nezaposlena majka, on na to nema pravo... (Sugovornica 1)

“Plan je bio da on koristi ona svoja dva mjeseca rodiljnog, međutim, promijenio je posao pa to nije bilo moguće. Nadamo se da će to nekad moć koristit do njene šeste godine, to bi nam bilo super.” (Sugovornica 5)

Pregledavanjem web stranice HZZO-a te uvidom u Zakon o rodiljnim i roditeljskim potporama nigdje nismo našli ograničenje koje podrazumijeva korištenje roditeljskog dopusta od strane oca jedino u slučaju da su oba roditelja zaposlena. Ono što jest regulirano je radni staž žene koja koristi rodiljni i roditeljski dopust, ali samo u kontekstu za ostvarivanje naknade na punu plaću tijekom šest mjeseci rodiljnog dopusta. Čak i ako majka nema devet mjeseci neprekidnog staža, odnosno 12 mjeseci s prekidima u posljednje dvije godine, i dalje ima pravo koristiti rodiljni dopust, no naknada plaće će tijekom korištenja dopusta iznositi 70% proračunske osnovice¹⁰. Ovdje napominjemo kako se rodiljni i roditeljski dopust trebaju promatrati odvojeno zbog određenih ograničenja koje podrazumijevaju. Rodiljni dopust se jednim dijelom odnosi na obavezan dopust koji roditelja može koristiti do 70 dana nakon poroda za vrijeme kojeg ima pravo na naknadu pune plaće te koji nije prenosiv. Nakon isteka obaveznog rodiljnog dopusta, majka može prenijeti ostatak rodiljnog dopusta do šestog mjeseca djetetova života na oca djeteta. Roditeljski dopust se koristi od šest mjeseci starosti djeteta i mogu ga koristiti oba roditelja. Roditeljski dopust traje po četiri mjeseca za svakog roditelja, s time da je

¹⁰ <https://hzzo.hr/rodiljne-i-roditeljske-potpore>

dva mjeseca neprenosivo. Ako samo jedan od roditelja koristi roditeljski dopust, njegovo trajanje je u tom slučaju šest mjeseci. Dakle, kada smo sugovornice pitali jesu li njihovi partneri koristili dva mjeseca roditeljskog dopusta, referirali smo se na njegov neprenosiv dio roditeljskog dopusta.

Na tragu toga, nažalost, ne vidimo prepreku koju su sugovornica i njen suprug iskusili. Ukoliko tome uistinu je tako, smatramo da to nisu idealni uvjeti jer bi cilj roditeljskog dopusta trebao biti zblizavanje oca s djecom te povećavanje njegove uloge u obitelji i odgoju djece, a ne nužno samo čuvanje djece ako ona ne idu u vrtić. U svakom slučaju, bilo bi vrlo korisno da ovu mjeru mogu ostvariti svi očevi, bez obzira na status zaposlenosti majke jer je moguće da bi to pridonijelo i ravnopravnoj podjeli rada u kućanstvu, barem onog rada koji je vezan za brigu o djeci, što bi bio veoma pozitivan korak unaprijed. Također smatramo da bi bilo korisno maknuti ograničenje roditeljskog dopusta u tom smislu da se i očevima omogući određen roditeljski dopust u prvih par mjeseci djetetova života, neovisno o roditeljskom dopustu. Obitelj bi tako imala veću šansu za ustaljivanje ravnopravnih odnosa, osobito oko brige za djecu.

Drugi problem i ono što smo zamijetili u nekoliko intervjuja jest nemogućnost očeva da iskoriste roditeljski dopust zbog njihovih zaposlenja u privatnim tvrtkama:

“... privatnik može reć što hoće. Tako da on se nije ni usudio pitat jer je ih je poznavao i znao je da neće ni dobit.” (Sugovornica 2)

“On je privatnik, prema tome, ta mogućnost automatski pada u vodu.” (Sugovornica 7)

“... on je privatnik. (...) On ti je prvih dva tjedna nakon što sam rodila osto s nama doma i onda je išo dalje radit baš zato što je njegov posao, mislim, on je, primaran nam je, jel od njegovog posla živimo...” (Sugovornica 8)

„... većinom ljude koje znam koriste sve to isto [državne i lokalne potpore], kolko sam shvatila, jedini problem na koji su naišli je bio kod tog korištenja porodiljnog dopusta od strane oca.“ (Sugovornica 9)

U prva dva slučaja se radilo o tome da tvrtke u kojima su supruzi sugovornica radili nisu bile otvorene prema tome da njihovi zaposlenici iskorištavaju mjeru roditeljskog dopusta, iako na to imaju pravo. Bitno je istaknuti kako se u takvim slučajevima radi o poslodavcima koji eksplicitno krše zakonske okvire prema kojima

očevi imaju pravo korištenja roditeljskog dopusta. Prema tome, status majki možda ne bi trebao biti primaran fokus kada se radi o pomirbi obiteljskog i profesionalnog života roditelja, pošto je vrlo malo sugovornica imalo problema u ostvarivanju svojih prava na dopuste. Ono što posebno zabrinjava jest to da je jedna od mjera populacijske politike upravo poticanje poduzetništva u obliku „... subvencioniranja osnivanja trgovačkih društava, obiteljskih gospodarstava i drugih oblika zapošljavanja radnog i fertilnog stanovništva...“ (Nacionalna populacijska politika, 2006). Očito je potreban jasniji institucionalni okvir za ostvarivanje te mjere jer upravo u tim slučajevima, rada u privatnim tvrtkama ili osnivanju vlastite, prema našim saznanjima, očevi nailaze na problem pri ostvarivanju svog prava roditeljskog dopusta, što je njihovo jasno zakonsko pravo. Jedan od mogućih razloga tome što se partneri sugovornica nisu pobunili protiv toga može biti i strah od gubitka posla i financijske nestabilnosti koju bi to prouzrokovalo. Na tragu toga je jedna od sugovornica istaknula kako, s obzirom na to da njihova obitelj živi isključivo od suprugovih primanja, njen suprug si nije mogao priuštiti dodatno vrijeme ostanka kod kuće, zbog straha od gubitka prihoda, pošto je bio vlasnik svoje tvrtke. Sugovornica je, također, istaknula nešto vrijedno zapažanja, a to je pritisak koji njen suprug osjeća zbog toga što njihova obitelj živi samo od njegovog prihoda:

„Znači, ja ću bit oko nje [kćeri], oko doma, on će privređivat, ja vidim da na njega to dosta utječe... Pa, sigurno taj pritisak, jel, da je jedini koji zarađuje.”
(Sugovornica 8)

Ne smijemo zanemariti pritisak i odgovornost koji na muškarca stavlja model hranitelja obitelji. Jedan izvor prihoda je vrlo nesiguran za obitelj s djecom i prirodno je da se nitko ne želi dovesti u situaciju da izgubi izvor financijske stabilnosti i mogućnosti održavanja obitelji. S jedne strane, kao što nam je i sugovornica istaknula, to stavlja dodatan pritisak na muškarca i na samu obitelj, dok s druge strane to vodi velikom disbalansu podjele kućanskih te obiteljskih poslova. Naravno, u ovoj instanci se radi o dogovoru između supružnika te slobodnom izboru o načinu života i podjele rada, ali svakako radije podupiremo model „dvostrukog hranitelja“ zbog njegove prednosti za usklađivanje privatnog, tj. obiteljskog i profesionalnog života oba partnera (Nyberg, 2006). Navedeni pritisci svakako idu u prilog tome da je potrebno dio fokusa za balansiranje obiteljskog i radnog života preusmjeriti na status i ulogu muškaraca kao

aktivnih sudionika u obiteljskom životu te društvenu prihvatljivost korištenja roditeljskih dopusta od strane očeva.

5.2.3. Institucionalna briga za djecu

Posljednja skupina eksplicitnih mjera se odnosi na institucionalnu brigu za djecu što uključuje privatne i gradske vrtiće te sustav osnovnoškolskog obrazovanja. U radu ćemo se fokusirati na vrtiće kao oblike čuvanja, tj. brige za djecu. Postavljena pitanja sugovornicama u intervjuu su se doticala polazjenja vrtića, zadovoljstvo vrtićem općenito te potencijalnih problema pri upisu. Djeca većine sugovornica su pohađala vrtić, dok je dijete jedne sugovornice pohađalo osnovnu školu, dijete druge sugovornice nije uopće išlo u vrtić zbog njenog korištenja porodiljnog dopusta, dok je treća sugovornica imala status roditelja odgojitelja. Treća sugovornica je, doduše, izrazila svoje zadovoljstvo vrtićem općenito i upisima bez komplikacija, dok su djeca pohađala vrtić. Ostale sugovornice su također bile većinski zadovoljne vrtićima i procesom upisa. Što se tiče negativnih iskustava, ona su bila vezana za nemogućnost dobivanja mjesta u vrtiću te problematikom učestalosti upisa u vrtić koji se odvijaju jednom godišnje. Naime, djeca se u jaslički program mogu upisati nakon navršene prve godine. Prepreka na koju su sugovornice nailazile s takvim procesom upisa jest ta da nakon godinu dana porodiljnog i roditeljskog dopusta nisu imale osiguranu brigu za dijete ako ono u trenutku upisa u rujnu nije napunilo jednu godinu. Konkretno, ako su djeca rođena, kao kod jedne od sugovornica, u proljeće, ne mogu početi pohađati jaslice do početka rujna:

„... kad su napunili godinu dana smo imali jedan jako intenzivan period loptanja, kombiniranja smjena, ja sam znala trčat doma s posla da suprug može početi raditi, sreća da radi od doma, (...) i mi smo tako cijeli i uskakali su gdje su mogli bake, djedovi, tete i tako dalje...“ (Sugovornica 9)

Iako je većina sugovornica imala općenito pozitivno iskustvo s vrtićima, neke su naišle na problem s nemogućnosti dobivanja mjesta za dijete u gradskom vrtiću, što je rezultiralo prebacivanjem u privatni vrtić, upisom „preko veze“ ili čekanjem kraja upisa u vrtić za potpuno razrješenje situacije brige za djecu:

„... u petom mjesecu te godine su bile prijave za vrtić, onda mi je odbijena (...) I onda sam čekala taj, kad napuni godinu dana sam se javila u vrtić i hoće biti mjesta ili neće...“ (Sugovornica 1)

„što se tiče samog upisnog procesa, za nas je bio (...) vrlo stresan jer ga nismo dobili. (...) sa prvim djetetom smo bili trideset i neki ispod upisne kvote u gradskom vrtiću (...) što je nama bio (...) prilično negativan, ovaj, šok.“
(Sugovornica 6)

„velika je navala (...) gdje mi idemo, tako da smo morali malo potegnuti veze...“
(Sugovornica 7)

Probleme nedostatka vrtića prepoznaje i jedna sugovornica koja je po struci odgojiteljica, ističući kako se gradi nedovoljno gradskih vrtića u odnosu na privatne. Izrazila je i svoje nezadovoljstvo trenutnim sustavom brige za djecu i nedostatnosti uvjeta za provođenje državnog pedagoškog standarda.

„... u Gradu Zagrebu (...) postoji taj državno pedagoški standard koji postoji takav kakav je danas, postoji od 2007. godine, a od tad se nisu osigurali apsolutno nikakvi uvjeti za provedbu tog pedagoškog standarda, nisu se gradili vrtići, djece ima užasno puno,“ (Sugovornica 9)

Neke sugovornice su imale potpuno drugačije iskustvo: javile su se u vrtić za vrijeme upisa te su im vrtići osigurali mjesta za djecu kad god tijekom iduće godine napune godinu dana:

„... rođena je u trećem mjesecu, upisi su u petom. Odma smo zvali i odma su rekli da joj, da ju mjesto čeka bez obzira šta inače djeca, dok ne navršše godinu dana, se ne mogu uopće staviti na neku listu...“ (Sugovornica 5)

„... mi smo odbijeni, al evo, nakon par dana nas je zvala ravnateljica bez ikakve veze, bez ičega. Rekla je „evo, (...) vaše dijete primljeno, javite se u 12 mjesecu kad navršši godinu dana“...“ (Sugovornica 10)

Neka iskustva sugovornica su potpuno suprotna i ono što je jednima bilo problematično, druge nisu uopće naišle na to i, dapače, vrtićko osoblje im je izlazilo u susret. Upravo u tome vidimo problem. Upis djece u vrtić ne bi trebao ovisiti o dobroj volji ravnatelja/ice osoblja i standardi za upis bi trebali biti univerzalni. Također, očito je da je dio problema premalen broj vrtića jer se dešavalo da neka djeca ne dobiju svoje mjesto. U slučajevima gdje su oba roditelja zaposlena, oni nemaju izbor nego ili upisati dijete u privatni vrtić, što nekima jednostavno nije opcija zbog financijske situacije, ili se snalaziti na razne načine uz pomoć rodbine, prijatelja i susretljivosti poslodavaca. Vrtići

su nešto što je od ključne važnosti za prekid roditeljskog dopusta žene i njen povrat na tržište rada. Također, iz razgovora sa sugovornicama smo saznali da nakon što je jedno dijete upisano u vrtić, praksa vrtića je da automatski prima i sljedeće dijete. Jedna sugovornica je upravo to prepoznala i izrazila kao najbitniju stavku pronatalitetnih mjera jer joj omogućuje određenu sigurnost:

„Evo recimo, to nam puno puno znači [vrtić], to je, to je nešto što mi znači više od novaca, evo zbilja. To, to je neka sigurnost, imam gdje ostavit dijete da je sigurno...“ (Sugovornica 10)

5.2.4. Pronatalitetna mjera Grada Zagreba „roditelj odgojitelj“

Mjeru „roditelj odgojitelj“ smo odlučili izdvojiti jer je specifična zbog toga što kombinira tri aspekta pronatalitetnih politika: financijsku naknadu, vrstu roditeljskog dopusta te brigu za djecu. Pod mjerom „roditelj odgojitelj“ se podrazumijeva roditelj djeteta koji ispunjava određene uvjete (nezaposlenost, prebivalište u Gradu Zagrebu od najmanje pet godina, najmlađe dijete nije polaznik osnovnoškolskog programa, najstarije dijete nije starije od 26 godina) kojem Grad Zagreb daje novčanu pomoć zbog brige i odgoja najmanje troje djece. Što se tiče financijske naknade za „roditelja odgojitelja“, ne možemo u potpunosti utvrditi njen utjecaj na planiranje i rađanje više od dvoje djece pošto smo imali samo jednu sugovornicu koja je tu mjeru koristila. Sugovornica nam je čak naglasila da nije ni znala za to u trenutku planiranja i rođenja trećeg djeteta. Također, isticala je kako njoj novac nije bitan i da bi se, u slučaju nepostojanja te mjere, zaposlila i tako nadoknadila financijsku kompenzaciju koju trenutno dobiva. Smatramo bitnim skrenuti pozornost na to da je ta sugovornica bila vrlo religiozna i stoga je pred bilo kakve materijalne razloge ili uvjete za imanje djece stavljala svoju i suprugovu vjeru, što je i sama naglasila u razgovoru:

„... nikad nismo gledali na novac jer (...) inače smo vjernici i mislim da možda to malo više utječe na te, takva razmišljanja... (...), neki su (...) znali reć „vi ste išli na treće dijete da bi dobili od grada novce.“ Ne! Ne, mi smo bili iznenađeni kad smo to čuli, nismo znali odma za to, ovaj, baš su nas iznenadili, onak wow, super (smijeh)! Ali, ovaj, (...), ne, novac nam nikad nije bio važan...“ (Sugovornica 2)

Međutim, iako financijska naknada mjere „roditelj odgojitelj“ nije bila važna našoj sugovornici i njenom partneru, ne znači da nije bila važna ostalim roditeljima, najčešće majkama (Ured za demografiju, 2019), koje su bile korisnice te mjere. Naime,

mjera „roditelj odgojitelj“ je u posljednje vrijeme izazvala veliku pozornost javnosti zbog njene privremene obustave: predsjednik zagrebačke Gradske skupštine Joško Klisović je početkom srpnja 2021. najavio obustavu mjere „roditelj odgojitelj“ zbog njene neučinkovitosti za ostvarivanje povećanja stope nataliteta u Zagrebu, što je potvrđeno odlukom Gradske skupštine krajem kolovoza 2021. godine. U članku Večernjeg lista je navedeno kako je predsjednik Gradske skupštine rekao da je mjera motivirala roditelje da se maknu s tržišta rada, što nije nešto što bi se trebalo poticati¹¹. Nadalje, u istom članku navedeno je da je od 2016. do danas ulaganje u mjeru „roditelj odgojitelj“ naraslo na 500 milijuna kuna s početnih 70 milijuna. Mišljenja su podijeljena: neki smatraju da je mjera učinkovita i da roditelji, najčešće majke, imaju pravo ostati doma sa svojom djecom i primati financijsku kompenzaciju za to, dok drugi iskazuju podršku ukidanju mjere. Primjerice, demograf Stjepan Šterc je istaknuo da je u periodu od 2015. do 2019. godine jedino Zagreb imao porast broja rođenih, navodeći negativan prirodni prirast Splita i Rijeke za usporedbu¹². Svakako da su majke i očevi koji su koristili tu mjeru vjerojatno najzabrinutiji i izražavaju najveće nezadovoljstvo, pošto su oni ti koje gube određenu financijsku sigurnost te brigu za djecu u obliku svog ostanka kod kuće. Tome možemo pridodati i da je većina roditelja odgojitelja bilo zadovoljno kvalitetom provedbe mjere, što su pokazali rezultati istraživanja mišljenja korisnika o mjeri „roditelj odgojitelj“ Ureda za demografiju (2019) te broj korisnika te mjere koji je, od uvođenja mjere 2016. godine, stabilno rastao te dosegao 4 767 korisnika početkom 2020. godine (Ured za demografiju, 2020). Korisnici su, također, 2018. godine osnovali Hrvatsku udruhu roditelja odgojitelja s ciljem „poticanja vlasti da populacijskom politikom treba utjecati na trenutnu demografsku depopulaciju“¹³ Na svojoj web stranici su početkom kolovoza 2021. iznijeli „Priopćenje povodom uključivanja u javno savjetovanje u vezi dopune Odluke o mjeri roditelj odgojitelj“¹⁴ u kojemu su naveli kako je Grad Zagreb grad s najviše poticajnih demografskih mjera te da je upravo mjera „roditelj odgojitelj“ odgovorna za stabilne brojke novorođenih u Republici Hrvatskoj. Osim što su isticali pozitivne rezultate te mjere, tražili su produljenje perioda prihvata zahtjeva prije obustave te mjere. Također, jedna majka odgojiteljica je opisala svoje mišljenje o ukidanju mjere

¹¹ <https://www.vecernji.hr/vijesti/klisovic-najavio-postupno-ukidanje-mjera-potpore-roditelj-odgajatelj-detajli-su-jos-uvijek-na-stolu-1507053>

¹² <https://seebiz.eu/drustvo/sterc-demantira-zagrebacku-vlast-oko-ukidanja-mjere-roditelj-odgojitelj-to-sto-rade-je-ideoloska-odluka/261402>

¹³ <http://huro.hr/>

¹⁴ <https://huro.hr/priopcenje-povodom-ukljucivanja-u-javno-savjetovanje-u-vezi-dopune-odluke-o-mjeri-roditelj-odgojitelj/>

stanjem panike zbog neizvjesnosti svog statusa¹⁵. Dakle, iako smo ranije u radu naveli da općenito financijske naknade deklarativno korisnicama nisu toliko važne kao sredstva pronatalitetne politike, moramo uzeti u obzir otpor roditelja odgojitelja ukidanju te mjere i pretpostaviti da je financijska naknada koju dobivaju zasigurno, barem nekima, vrlo značajna.

Ovo istraživanje je provedeno prije najave obustave mjere roditelj odgojitelj, ali je nekoliko sugovornica ipak samoinicijativno izrazilo mišljenje o toj mjeri, koje je većinski bilo prilično negativno. Od navoda iskorištavanja sustava od strane nekih majki koje ne žele raditi, preko navođenja mana eksplicitnih populacijskih mjera uz opise kako su kratkoročne i propagiraju ograničenu ideju žene kao savršene majke, do opisivanje te mjere kao nepravedne, uz preporuku potpore svim roditeljima, bez obzira na broj djece koji imaju:

„... kak jedna majka odgajateljica koja je doma, ko nju financira? (...) Mislim, financiram ju ja, a sve ih je više i više, koliko shvaćam.(...) evo imam jednu susjedu tu koja nije nikad počela radit, (...) tu se odmah prijavila da joj prođu te godine da može bit majka odgajateljica jer ne planira radit. (...) meni je to iskorištavanje sustava.“ (Sugovornica 3)

„... nisam za ovu eksplicitnu politiku rodi troje djece i bit ćeš savršena hrvatska majka i tako nešto i dobit ćeš puno novca i bit će ti lijepo i samo rađaj dijete... Ja kao žena, (...) mi ne sjeda ta priča da sam ostvarena kao žena samo ako sam majka, (...) takav nastup koji se propagira kroz te oblike pronatalitetnih politika je meni odbojan iskreno. (...) s druge strane mislim da su takve politike vrlo, vrlo ograničene, (...) i mislim da ne postižu puno jer su sve vrlo kratkoročne i (...) nekakva instant rješenja. (Sugovornica 6)

„...nije mi to niti privlačno niti mislim da je to korektno, iskreno, upravo zbog toga što, mislim, i ljudi sa jednim djetetom i ljudi sa četvero djece, to je izrazito stresno sve samo po sebi i trebalo bi postojat velike mjere potpore svim roditeljima općenito, ali mislim da zaista nije pravedno da ljudi koji imaju troje ili više djece imaju tu [opciju](...) koliko god da volim svoju djecu, ne bih to

¹⁵ <https://www.jutarnji.hr/vijesti/zagreb/roditelji-odgojitelji-u-panici-ne-spavamo-ukidanje-te-mjere-je-udarac-na-najslabije-15087618>

mogla koristiti zato što mislim da je nepravedno prema, ono, društvu općenito...“ (Sugovornica 9)

Posebno su zanimljivi navodi dviju sugovornica, logopedice i odgojiteljice, koje su iznijele svoja profesionalna zapažanja vezana uz spomenutu mjeru. S jedne strane je sugovornica koja radi kao logoped u javnoj poliklinici opazila povećanje broja djece roditelja odgojitelja koja su odgojno zapuštena. Naime, roditelji odgojitelji u Zagrebu nemaju pravo na upis u redovan sustav predškolskog odgoja i obrazovanja za svoju djecu, a sugovornica je izrazila da je takav sustav nužan za razvoj djece. To je potvrdila i sugovornica odgojiteljica koja radi u privatnom vrtiću u Zagrebu navodeći da je djeci starijoj od tri godine potreban kolektiv zbog niza stvari koje ne mogu dobiti u obiteljskom domu, počevši od raznolikosti u kojima djeca odrastaju. Smatra da djeca mnogo gube provođenjem svog vremena s roditeljima:

„... roditelji odgajatelji u Zagrebu nemaju pravo na sustav predškolskog odgoja i obrazovanja jer su roditelji odgajatelji, znači ta djeca ne mogu ići u vrtić. Osim (...)u specijalizirane vrtiće. Zbog toga svega navedenog mi imamo jedno 60% djece roditelja odgajatelja koja, i ta djeca primarno nemaju govorne i jezične teškoće, nego su odgojno zapuštena. I to, to bi ja na sva zvona da mogu jer je to prestrašno. Znači, unazad par godina koliko je ta mjera se zahuktala i koliko tog ima sve više i više, mi imamo užasno velik broj djece koja su samo zapuštena. Znači djeci treba sustav predškolskog odgoja i obrazovanja, nama je svima jasno da su vrtići skupi i da je to sve skupo, ali ta mjera koju je naš pokojni gradonačelnik uveo, tako da ne gradi nove vrtiće i ne zapošljava nove odgajatelje, je samo prestrašna za, za razvoj te djece. Tako da, to je samo strašno i, ne, ne znam, to treba vidjet na šta ta djeca liče, odnosno, do koje mjere je njihov razvoj srozao zbog ničega.“ (Sugovornica 5)

„... što se tiče mog mišljenja kao odgojitelja, mislim da za djecu mlađu od tri godine nema potrebe za kolektivom. (...) ali za svu stariju djecu, vrtić, osobito na, tu nekakvu raznolikost obitelji u kojima djeca odrastaju i vrtić ipak pruža svašta što ne mogu dobiti doma u obiteljskom okruženju, ne. Tako da za djecu stariju od tri godine vrtić je potreba, ja mislim da bi izgubili svašta u tom, da, da su doma sa roditeljima...“ (Sugovornica 9)

Mnoge sugovornice su imale negativno mišljenje o mjeri „roditelj odgojitelj“: većina je dijelila svoje osobne stavove i mišljenja, dok su nam dvije sugovornice pomogle shvatiti njihov negativan stav kroz svoje profesije logopedije i predškolskog odgoja. Iako smo imali samo dvije sugovornice koje su o ovoj temi mogle pričati iz perspektive stručnjaka, smatramo da je privremena obustava mjere „roditelj odgojitelj“ korak u dobrom smjeru jer je vidljivo da je potrebna stručna evaluacija te mjere. Nadalje, ranije smo iznijeli navode Hrvatske udruge roditelja odgojitelja te demografa o uspješnosti te mjere i njenom direktnom doprinosu povećanju broja živorođenih u Zagrebu u odnosu na druge gradove. Na prvu se može utvrditi povezanost pomoću preklapanja donošenja mjere i stabilnog rasta živorođenih u Zagrebu, ali moramo uzeti u obzir širi kontekst. Republika Hrvatska već godinama ima problem iseljavanja. S jedne strane, migracije izvan granica države, a s druge strane migracije selo-grad. Poznato je da je Hrvatska izuzetno centralizirana država te da je Zagreb specifičan grad prema mnogo karakteristika: ima koncentraciju oko petine populacije cijele države, najveći broj doseljenih iz drugih županija te, kao što smo i ranije naveli, najveći broj živorođenih u odnosu na druge županije¹⁶. Stoga ne smijemo zanemariti utjecaj unutarnjih migracija iz drugih županija u Zagreb kao čimbenik broja živorođenih, kao ni koncentraciju stanovništva u odnosu na druge gradove i županije. Na temelju toga možemo opaziti da se porast broja živorođenih u Zagrebu ne može objasniti samo i isključivo mjerom „roditelj odgojitelj“, niti se može uspostaviti kauzalna veza pukim razmatranjem brojki i statistikom. Smatramo da bi se učinkovitost mjere dobro istražila većim brojem intervjua s korisnicima mjere „roditelj odgojitelj“ gdje bi se detaljno moglo ući u dubinu razloga u vezi procesa donošenja odluke za proširenje obitelji.

5.3. Odabrane relevantne implicitne pronatalitetne mjere

Dosadašnji fokus ovog rada su bila iskustva žena s eksplicitnim mjerama na nacionalnoj i lokalnoj razini, kao što smo to naglasili više puta. Međutim, kroz intervjue sa sugovornicama su nam se određene implicitne mjere pokazale kao značajne u razgovoru o poticanju majčinstva i osiguravanju prijateljski nastrojenog okružja prema obiteljima. S obzirom na to, ukratko ćemo predstaviti mišljenja sugovornica i njihove preporuke i stavove oko određenih aspekata obiteljskog života, koje ćemo povezati s postojećim nacionalnim i lokalnim mjerama.

¹⁶ Statistika u nizu 2021.: <https://www.dzs.hr/hrv/publication/StatisticsInLine.htm>

5.3.1. Stambena politika

Što se tiče stambene situacije, sugovornice su ovdje imale različita iskustva: dio njih ih je bilo zadovoljno sa svojim stambenim pitanjem, dok ih je dio ipak bilo donekle nezadovoljno veličinom životnog prostora s obzirom na veličinu njihove obitelji. Što se tiče vlasništva stambenog prostora, šarolik je. Dio sugovornica je s djecom i partnerom živio u iznajmljenim stanovima, neke su živjele u vlastitim kućama, tj. stanovima, dok je preostali dio živio u nekretninama koje su bile u vlasništvu drugih članova obitelji.:

“Muž je uzeo stan... zadovoljna sam sa svime. Veliko dvorište, što mi je super zbog djeteta.” (Sugovornica 1)

“... vlasnik je moj svekar (...) ja sam zadovoljna.” (Sugovornica 4)

“Vlasnica stana sam ja. (...) Zadovoljni smo stambenim pitanjem... Ono što će nam potencijalno postat premali, nekad u budućnosti, ako se obitelj bude širila, to je istina.” (Sugovornica 5)

„Vlasnik nekretnine je moj muž. (...) ovo sad kuća nam je super stvar i imamo dvorište veliko... Stambenim uvjetima smo trenutno prezadovoljni.” (Sugovornica 6)

Sugovornice koje nisu bile u potpunosti zadovoljne su kao razlog navodile neprimjerenost veličine stambenog prostora s obzirom na veličinu svoje obitelji, a jedna sugovornica se ovdje i požalila na cijene nekretnina u gradu općenito:

„...a stan, da bi mogao bit veći, mogao bi, jel, znači, da kćer, recimo, ima svoju neku malu sobicu za igru, što nema trenutno. Tako da, ono, u globalu smo zadovoljni, jedino, ono, cijene su u gradu jako, jako skupe...” (Sugovornica 8)

„... moram priznat da nam je već, onako, tijesno, svi spavamo u jednoj sobi...” (Sugovornica 10)

Iako zabrinjavajuću ili neprimjerenu stambenu situaciju sugovornice nisu navodile kao dovoljno važan čimbenik za planiranje obitelji, ona se ipak istaknula kao nešto vrijedno uzimanja u obzir. U tom smislu, možemo reći da se ovdje pokazalo da, iako je stambena situacija nešto što svaka obitelj želi riješiti na način da što bolje ispuni svoje potrebe, ona se ipak ovdje nije pokazala kao presudan čimbenik prije rađanja djece. Međutim, nekoliko sugovornica jest navelo stambenu situaciju kao određeni preduvjet za

širenje obitelji. Dakle, nije im nužno bio uvjet za zasnivanje obitelji, ali se ovdje da naslutiti da bi mogao biti jedan od uvjeta, ili barem olakotna okolnost, za rađanje više od jednog djeteta. Navodile su kako bi svakako prije planiranja sljedećeg djeteta voljele imati riješeno stambeno pitanje. Jedna sugovornica je istaknula da će upravo zbog toga napraviti stanku prije planiranja trećeg djeteta, dok su dvije opisale preseljenje u veći prostor, tj. kupovinu nekretnine ključno važnom te prioriteto:

„... kad će se ić na treće, to sigurno već planiramo (...) da imamo i svoju i kuću, (...) zato ćemo napraviti pauzu između drugog i trećeg sigurno, da ipak i mi uspijemo riješiti neke stvari što se tiče stambenog pitanja...“ (Sugovornica 3)

„... ja bi se u svakom slučaju voljela preseliti u veći stan, kako god da bude, ali (...) ako se to dijete počne planirati zapravo kada starija djeca već krenu u školu, (...) onda mislim da bi bilo prioritet preseliti se i tek onda, jel, planirati još jedno dijete...“ (Sugovornica 9)

„Pa definitivno (...) stambeno pitanje nam je od ključne važnosti, rekla bih, prije planiranja, ovaj, tog djeteta.“ (Sugovornica 10)

Populacijska politika je na razne načine pokušala doskočiti stambenoj situaciji obitelji, jer je prepoznata kao područje u kojem bi se trebalo djelovati tako da je jedna od mjera bila upravo izrada strategije stambenog zbrinjavanja, posebice za mlade koji ulaze na tržište rada i na putu su osnivanja obitelji (Nacionalna populacijska politika, 2006). Također, još neke od mjera su bile i povećanje najvećeg mogućeg iznosa do kojeg se priznaju porezne olakšice za plaćene kamate stambenih kredita i uplaćenih najamnina za mlade bračne parove i obitelji s uzdržavanom djecom (Nacionalna populacijska politika, 2006). Ono što možemo navesti kao konkretne primjere vezane uz stambeno zbrinjavanje na državnoj i lokalnoj, tj. gradskoj razini jest rad Središnjeg državnog ureda za obnovu i stambeno zbrinjavanje te najam stanova Grada Zagreba. Međutim, djelovanje Središnjeg državnog ureda te Odluku o najmu stanova Grada Zagreba se čini prigradnije svrstati u socijalne politike zbog njihove prirode stambenog zbrinjavanja ranjivih skupina u društvu te djelovanja izvanrednog stambenog zbrinjavanja. Ono što prepoznajemo kao implicitnu pronatalitetnu mjeru u području stambenog pitanja je „Program POS“ Agencije za pravni promet i posredovanje nekretninama (APN) koji djeluje od 2000. godine te koji podrazumijeva izgradnju stanova uz državna poticajna sredstva i prodaju istih po pristupačnijim uvjetima od tržišnih što prepoznajemo kao pozitivnu mjeru. Također

postoji i ponuda stanova za najam, ali prijava u tom slučaju podrazumijeva potvrdu Porezne uprave o visini ostvarenog dohotka, što je ipak značajka socijalne politike zbrinjavanja građana nižeg socioekonomskog statusa. Nadalje, ono što možemo opisati kao dobru mjeru u teoriji su već ranije spomenuti „APN krediti“. Sufinanciranje stambenih kredita za rješavanje stambenog pitanja je koristan pronatalitetni alat države, dok istovremeno služi i kao stavka politike blagostanja. Međutim, kao što smo spomenuli, kada se raspiše APN-ov natječaj za sufinanciranje stambenih kredita, cijene nekretnina nerijetko narastu, što su zaključili i Kunovac i Žilić (2021). Prema tome, ono što bi se ovdje mogao činiti kao sljedeći korak jest djelomična državna regulacija tržišta nekretnina s jedne strane i kamatnih stopa na stambene kredite s druge strane. Povećanje cijena nekretnina su zamijetile i naše sugovornice, ističući da bi im pomoglo kada bi se tržište na neki način reguliralo:

„... problem je ovdje sad više u bankama recimo i osobama, obiteljima, koji rješavaju stambeno pitanje. (...) nije uopće u kreditu stvar, međutim, mislim da općenito u Hrvatskoj banke vrše monopol i naknade, znači, kamate na kredite su užasno visoke.“ (Sugovornica 7)

„Teško si neka mlada, prosječna obitelj može zaraditi za stan, mislim, a to ti je prvi uvjet s, većini jel, kad razmišljaju tak o obitelji.“ (Sugovornica 8)

„Vidimo koliko je sve to poskupjelo pa malo to nas obeshrabruje, evo moram priznat (...) Malo da se to tržište nekretnina malo da, da se smiri...“ (Sugovornica 10)

Također, kada smo sugovornice eksplicitno pitali o tome kako vide idealne uvjete za obitelji s djecom ili što bi država mogla i trebala napraviti za podupiranje obitelji s djecom, neki odgovori su se grupirali upravo oko pomoći obiteljima za rješavanje stambenog pitanja ili neke vrste stambene politike, što nam govori o važnosti ove teme za pronatalitetnu (i socijalnu) politiku. Njihove preporuke su išle, kao što smo naveli, prema državnoj regulaciji kamata na stambene kredite, a isticale su i pozitivne mjere kao POS-ove stanove i APN subvencije:

„... puno bi nam olakšalo da smo možda uhvatili onu subvenciju za stan (...) To je super zapravo što su tu subvenciju uveli, sad bi mi imali zapravo po djetetu dvije godine, to bi ostavila i takve neke potpore.“ (Sugovornica 1)

„... u Evropi su niže naknade za stambene kredite, recimo, kojima rješavaš stambeno pitanje. A mislim (...) da bi država trebala nešto napraviti u vezi glede toga.“ (Sugovornica 7)

„Možda da postoji neka stalna stambena politika (...)povoljniji krediti za obitelji sa više djece (...) ko oni POS-ovi stanovi gdje ti, u biti, useliš se, plaćaš najam pa ti taj najam ide u otkup to, tog stana (...) Da su, evo, POS-ovi stanovi, (...) da je to neka stalna politika za obitelji sa, sa djecom...“ (Sugovornica 10)

Ono što smo htjeli jest ustvrditi koje nacionalne i lokalni mjere bi pomogle obiteljima i moguće djelovale pronatalitetno, a ovdje se definitivno ističe neka vrsta državne regulacije i potpore kao ključna stavka stambene politike. U područje primjerenosti i korisnosti državnog angažmana u području tržišta nekretnina nećemo ulaziti jer to premašuje opsege ovog rada.

5.3.2. Prijateljski nastrojeno okruženje prema obitelji

Jedan od ciljeva, tj. temeljnih načela pronatalitetne politike je „pozitivno nastrojeno okruženje prema obitelji“ tako da smo istraživanjem htjeli pokriti i taj aspekt planiranja obitelji. S obzirom na to da smo htjeli dobiti subjektivan dojam sugovornica i način na koji one doživljavaju državu u kojoj zasnivaju obitelj, nismo im postavljali konkretna potpitanja niti pružali primjere za odgovor. Međutim, pitanje smo postavili vrlo direktno i tražili njihova iskrena mišljenja: „Mislite li da je u Hrvatskoj prisutno prijateljski nastrojeno ozračje prema obitelji i gdje je to vidljivo?“. Zbog toga smo dobili vrlo šarolike odgovore jer je svaka od sugovornica odgovarala s obzirom na svoja prijašnja iskustva:

„... što se tiče studenata, ne. Ni malo... Teško je i nać nekog tko će ti čuvat dijete. Ne bi mogla nastaviti da nije bilo online. Jednostavno nema nikakvog, nemam nikakvu, nismo nikakvu potporu, osim evo pandemije, to mi je bila potpora. (Sugovornica 1)

“... pa zapravo mislim da u teoriji postoji, ali u praksi mislim da je tu puno rupa (...) od toga da ne možeš s dječjim kolicima prići u pola stvari koje se nalaze u gradu, od dućana dječjom obućom, recimo, ne možeš s kolicima...” (Sugovornica 6)

„A mislim da (smijeh) ne... grade se samo privatni vrtići, ljudi plaćaju užasno velike novce da bi im djeca mogla ići u vrtić tako da ta strana je ostala jako nekak zapostavljena i zanemarena. S te strane mislim da nije nikako nikom olakšano, a ovo s druge strane, ono, porodiljni dopust traje cijelu godinu, to je, to je dosta velika stvar u biti, koliko vidim nije baš praksa u ostalim državama. To mi se jako sviđa.... Ali nekako u globalu ne bih, ne bih rekla...“ (Sugovornica 9)

Kao što vidimo, sugovornice na vrlo različite načine shvaćaju „prijateljsko nastrojeno ozračje prema obitelji“. Jedna sugovornica se žalila na to da nema nikakvu potporu kao majka studentica, druga se usredotočila na pragmatične aspekte, poput toga da je u mnogim situacijama otežan prilaz s dječjim kolicima, dok se posljednja sugovornica fokusirala na manjak gradskih vrtića i nemogućnosti provođenja pedagoškog standarda te na pitanje čuvanja djece u školskoj dobi i korištenja produženog školskog boravka. Iako se posljednja sugovornica osvrnula i na izdašno trajanje porodiljnog dopusta koje je podržavala, ipak je zaključila da se na državnoj razini ne vidi to prijateljski nastrojeno ozračje prema obitelji.

S druge strane, pak, neke od sugovornica ipak doživljavaju ozračje prema obitelji kao prijateljski nastrojeno, bilo da se radi o nekom općenitom doživljaju u društvu, promatranju Hrvatske kao socijalne države koja ima izdašna davanja te koja vrednuje obitelj i djecu:

„Ja mislim da je to u zadnje vrijeme... da se, ono, blagonaklono gleda prema, prema roditeljima koji imaju više djece.“ (Sudionica 4)

“... iz iskustva ljudi oko mene mogu reći (...) da je jako prijateljski i da je jako zapravo lijepo ozračje za imat djecu i nekako imam osjećaj da smo mi još uvijek dosta socijalna država koja nekad daje i više nego (...) što bi trebala...” (Sugovornica 5)

“... da, da. Ja mislim da smo mi apsolutno kršćanska (smijeh) zajednica u kojoj moraš imat najmanje dvoje djece, jedno muško, jedno žensko, ovoga, da bi bio prava obitelj. Šalim se, naravno, ali da, da, mislim da je pozitivno.” (Sugovornica 7)

Pitanje o ozračju prema obitelji smo namjerno ostavili u potpunosti otvoreno interpretaciji sugovornica kako bismo uopće vidjeli što one smatraju kao bitno pri toj

procjeni i gdje se takvo okruženje vidi, odnosno ne vidi. Odgovori sugovornica o tome gdje se (ne) vidi pozitivno ili prijateljski nastrojeno ozračje prema obitelji dobro mogu usmjeriti mjere pronatalitetne politike. Možemo reći da negativni odgovori upućuju na područja koja su bitna ženama te na kojima bi se trebalo raditi, dok pozitivni odgovori upućuju na područja u kojima je cilj pozitivnog okruženja dobro postignut. Promatrajući na koji su se način grupirali pozitivni odgovori, vidljivo je da su u skladu s prijašnjim istraživanjima o vrijednostima i stavovima o obitelji (Aračić et al., 2019) pošto ističu upravo to društveno vrednovanje obitelji kao bitno.

5.3.3. Opcija rada s polovicom radnog vremena

U daljnjem razgovoru sa sugovornicama oko idealnih uvjeta za obitelji s djecom su neke sugovornice samoinicijativno spomenule opciju rada na pola radnog vremena, zbog balansiranja profesionalnog i obiteljskog života, ističući kako bi im to mnogo pomoglo u postizanju te ravnoteže:

„... ja prva da država nudi pola radnog vremena, ja bi pristala.“ (Sugovornica 3)

„... ja bih voljela imat opciju rada na pola radnog vremena. To bi mi bila, to bi mi bila super opcija, mislim da bi na taj način mogla zadovoljit svoje profesionalne potrebe sa potrebom da više budem s djetetom.“ (Sugovornica 5)

„Fleksibilnije radno vrijeme za majke, recimo, meni bi to puno, ovaj, koristilo. (...) možda na pola radnog vremena, da, al opet ti je manja plaća, ovaj, ali malo fleksibilnije radno vrijeme za majke, bar nekakvo klizno radno vrijeme.“ (Sugovornica 10)

Bitno je ovdje istaknuti da žene vide rješenje za pomirbu obiteljskog i profesionalnog života u smanjenju vremena koje provode na poslu kako bi više vremena mogle provoditi sa svojom djecom. Kako je jedna sugovornica istaknula, osam sati rada nikad nije samo osam sati izbivanja od doma:

„Pre, predugo radimo. Ono, osam sati kad pogledate, još dva sata potrošim na putovanje, to je deset sati.“ (Sugovornica 3)

Opcija rada s polovicom radnog vremena zapravo postoji u specifičnom obliku: u prvoj situaciji je dopušten roditeljima s djecom koja zahtijevaju pojačanu njegu do napunjene treće godine djetetova života, a s druge strane je moguće dio roditeljskog

dopusta prenijeti u rad na pola radnog vremena (Zakon o roditeljskim potporama, 2020). U takvoj situaciji, otac ili majka djeteta mogu zamijeniti vrijeme provedeno na roditeljskog dopustu za vrijeme tijekom kojeg koriste opciju rada s polovicom radnog vremena. To je osobito korisno za roditelje blizanaca, trećeg i svakog sljedećeg djeteta jer se roditeljski dopust povećava na 30 mjeseci u tim slučajevima (Zakon o roditeljskim potporama, 2020). Postojanje ovakvog sustava potpore i balansiranja obiteljskog i profesionalnog života je svakako koristan, ali naše sugovornice su izrazile potrebu za fleksibilnijim uvjetima u kojima je rad na pola radnog vremena moguć. Naime, ako dio roditeljskog dopusta za prvo ili drugo dijete majke iskoriste za mogućnost rada s polovicom radnog vremena, to znači da se trebaju vratiti na radno mjesto prije navršene prve godine života djeteta. Ako uzmemo u obzir da vrtići ne primaju djecu mlađu od jedne godine, javlja se problematika brige za dijete, tj. djecu. Stoga bi ovakav model brige za djecu i rada mogao funkcionirati u vrlo specifičnim obiteljima kojima poslodavci izlaze u susret sa smjenskim radom, kako bi roditelji mogli međusobno uskladiti radno vrijeme i čuvanje djece. Prema tome, roditelji bi trebali ovisiti o poslodavcima i kolegama za stvaranje okruženja za brigu o djeci, što ne vidimo kao adekvatno adresiranje roditeljskih potreba.

U idealnim uvjetima bi roditelji mogli koristiti opciju s polovicom radnog vremena na svim radnim mjestima, bez obzira na broj djece koji imaju. Međutim, ovdje se postavlja pitanje kako to regulirati? Treba li država preuzeti financiranje dijela plaće roditelja koji rade pola radnog vremena kao poticaj i pomoć poslodavcima? Trebaju li tu mogućnost imati svi roditelji, uz upola manju plaću s obzirom na dvostruko manje radno vrijeme? Ako da, koliko je vjerojatno da će na to pristati? Svrha ovog istraživanja je bila dobiti uvid u iskustva žena s potporama majčinstvu i obiteljima i utvrditi njihove potrebe, ali ne možemo zanemariti da je nemoguće zadovoljiti apsolutno sve potrebe i želje koje su sugovornice navele. Cilj pronatalitetne politike je, između ostalog, povećati broj trećerodne djece zbog dizanja stope fertiliteta koja, za svrhu reprodukcije stanovništva, ali ne i rasta, iznosi oko 2.1 prosječno rođene djece od strane jedne žene (Wertheimer-Baletić, 1992). Prema tome, ako se za treće i svako sljedeće dijete dobiva trostruko više dopusta nego za prvo i drugo, to znači da se opcija na pola radnog vremena otvara pri rođenju trećeg djeteta. Uzevši to u obzir, ipak možemo reći da je opcija rada s polovicom radnog vremena kao zamjena za roditeljski dopust dobra pronatalitetna mjera jer ona postaje realno izvediva opcija tek nakon trećerodnog djeteta, što je ipak korak unaprijed.

S druge strane, ono što može biti zabrinjavajuće je to da ova mjera implicira micanje roditelja sa tržišta rada, što je upravo bila ranije upućena kritika na mjeru roditelj odgojitelj. Također, žene¹⁷ su dvostruko češće bile korisnice opcije s pola radnog vremena, što znači da se radi o micanju žena sa tržišta rada, što utječe na njihov karijerni napredak te povećanje jaza u plaćama između muškaraca i žena. U tom smislu treba oprezno diskutirati o učinkovitosti bilo koje mjere koja doprinosu povećanju neravnopravnosti između muškaraca i žena na tržištu rada.

6. Zaključak i preporuke

U poglavlju o muškarcima i kućanskim poslovima smo komentirali način funkcioniranja obitelji tijekom ženinog korištenja porodiljnog dopusta te smo napomenuli kako je teško pronaći novu obiteljsku dinamiku nakon ženinog povratka na posao. U tom smislu možemo preporučiti, najprije, normalizaciju korištenja roditeljskog dopusta od strane očeva i to ne samo u slučajevima nužnosti nemogućnosti pronalaska brige za djecu. Konkretno, smatramo da bi korak u dobrom smjeru bio uvođenje obaveznog roditeljskog dopusta za očeve, poput obaveznog porodiljnog dopusta za majke što su istaknuli i Čudina-Obradović i Obradović pišući o utjecaju obitelji na posao i obrnuto. Naime, „... mjera koja bi bila korisna za obitelji bi bilo uvođenje porodnog dopusta kraćeg trajanja za oca koji bi tekao paralelno s majčinim porodiljnim dopustom (Čudina-Obradović, Obradović, 2000: 140).“ Vjerujemo da bi to olakšalo uspostavljanje obiteljske dinamike nakon rođenja djece jer bi očevi mogli puno lakše sudjelovati u brizi o djeci i o kućanstvu, povezivanju s djecom te da bi to iskustvo također djelovalo pozitivno na partnersku i obiteljsku dinamiku. Unatoč tome što većina naših sugovornica nije smatrala opterećenje kućanskim poslovima i mentalnim radom kao nešto značajno za planiranje obitelji, ipak smatramo da je to nešto što bi pomoglo rasteretiti žene i povećati muškarčevu očinsku ulogu, što bi bilo blagotvorno i za obiteljsku dinamiku. Naravno, navedeno podrazumijeva isključivo dvoroditeljske obitelji pošto u istraživanju nisu sudjelovale

¹⁷ 6,1% žena naspram 3,2% muškaraca prema podacima Eurostata za 2020. godinu:
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?query=BOOKMARK_DS-052920_QID-95485D0_UID-3F171EB0&layout=SEX,L,X,0;GEO,L,Y,0;TIME,C,Z,0;AGE,L,Z,1;UNIT,L,Z,2;INDICATORS,C,Z,3;&zSelection=DS-052920AGE,Y15-64;DS-052920UNIT,PC;DS-052920TIME,2017;DS-052920INDICATORS,OBS_FLAG;&rankName1=UNIT_1_2_-1_2&rankName2=AGE_1_2_-1_2&rankName3=INDICATORS_1_2_-1_2&rankName4=TIME_1_0_0_0&rankName5=SEX_1_2_0_0&rankName6=GEO_1_2_0_1&rStp=&cStp=&rDCh=&cDCh=&rDM=true&cDM=true&footnes=false&empty=false&wai=false&time_mode=ROLLING&time_most_recent=true&lang=EN&cfo=%23%23%23%2C%23%23%23.%23%23%23

jednoroditeljske obitelji niti samohrane majke, kojima bi vjerojatno veći značaj imale izdašnije državne ili lokalne mjere, o čemu ne možemo utemeljeno diskutirati u okviru ovoga rada. S time na umu, zaključak temeljimo i na preporukama Nyberg (2006) koja je upravo to iznijela kao ključan čimbenik stvaranja politika za balansiranje profesionalnog i obiteljskog života: „Obiteljski orijentirane politike bi trebale više ciljati na podupiranje očinskih mogućnosti za balansiranje profesionalnog i obiteljskog života, a ne na majčine“ (Nyberg, 2006: 102). Napominjemo da je ovo djelomično prepoznato u obiteljskoj i populacijskoj politici, ali učinci i provedbe donesenih mjera i preporuka vezanih za povećano uključivanje očeva nisu brojne. Također, zapažanje u kojem vidimo rješenje dijela problema s kojima se roditelji, osobito majke susreću danas jest socijalizacija za egalitarnu spolnu ideologiju koja „... obuhvaća razvijanje shvaćanja da nema razlika između muške i ženske uloge u obitelji, muških i ženskih poslova, između potreba za radom izvan kuće muškaraca i žena i roditeljskih potreba muškaraca i žena... Tu pripada i razvijanje shvaćanja da hranitelj obitelji mogu biti oba bračna partnera, ili samo muškarac ili samo žena, te da se egalitarnost u radnim opterećenjima postiže preuzimanjem svih vrsta poslova i zaduženja koja nisu obavljena zbog odsutnosti bilo kojega bračnog druga“ (Čudina-Obradović, Obradović, 2000: 140).

Nadalje, sugovornice su isticale kako su neki poslodavci onemogućili korištenje roditeljskih dopusta njihovim supruzima ili da je okružje bilo toliko neprijateljski nastrojeno prema mogućnosti korištenja roditeljskog dopusta da neki čak nisu niti pokušali. Također, ono što je partnerima sugovornica također bila otegotna okolnost jest to da su neki bili zaposleni u vlastitoj tvrtki. U prijevodu, ono vrijeme koje potroše na roditeljski dopust je vrijeme koje ne mogu provesti u privređivanju za svoju obitelj. Već smo govorili o pritisku koji model muškarca hranitelja stavlja na, u ovom slučaju, partnere sugovornica, a možemo obratiti pozornost i na njegove posljedice na roditeljsku ulogu očeva. Pokazali smo kako partneri zaposlenih žena provode dvostruko manje vremena sa svojom djecom nego zaposlene žene (Klasnić, 2017), a bilo bi zanimljivo vidjeti i razlikuju li se ti rezultati s obzirom na vrstu zaposlenja muškaraca.

Sugovornice su razmatrale vanjske faktore samo u opisivanju nekih idealnih scenarija, ali su im intrinzični razlozi i motivacija bili puno važniji nego bilo kakvi vanjski uvjeti. Jedna sugovornica je čak izjavila da bi, u slučaju nedostatka porodiljnog dopusta, dala otkaz na poslu. S jedne strane smo zaključili da vanjski uvjeti, osobito u obliku financijskih poticaja, nisu presudan niti značajan faktor za planiranje obitelji. S druge

strane smo, pak, vidjeli reakciju javnosti na najavu ukidanja mjere „roditelj odgojitelj“ što, uz rezultate istraživanja Ureda za demografiju (2019), ipak donekle može indicirati značaj financijske kompenzacije te mjere. Smatramo da bi prvi korak evaluacije te mjere trebalo biti istraživanje značaja koji roditeljima odgojiteljima donosi financijska kompenzacija u odnosu na mogućnost provođenja više vremena s djecom. U evaluaciju bi trebala biti uključena i mišljenja stručnjaka o značenju dječje participacije u kolektivu predškolskog odgoja i obrazovanja. Na temelju toga bi se zaista moglo zaključiti koliki je utjecaj mjera „roditelj odgojitelj“ imala na rađanje troje ili više djece i je li ona bila poticaj ili samo praktična okolnost i prilika za obitelji koje bi, bez obzira na nju, imale troje djece.

Međutim, govoreći o financijskim kompenzacijama, moramo navesti jedno od ograničenja ovog istraživanja, a to je da je većina sugovornica bila visokoobrazovana te zaposlena u struci. Potpuno je moguće da bi istraživanje na uzorku s malo većom varijacijom radnog statusa, razine obrazovanja te financijske i stambene situacije imalo potpuno drugačije zaključke. Naime, samo dvije sugovornice nisu bile zaposlene, ali su čak i one bile na putu do visokog obrazovanja jer su bile studentice. Također, sve sugovornice su imale partnera u trenutku provođenja intervjua koji su bili zaposleni. Moramo uzeti u obzir da su radni status i razina obrazovanja, a posljedično i materijalni status nezanemarivi čimbenici u planiranju obitelji. S time na umu upozoravamo da su zaključci ovog istraživanja ograničeni na vrlo specifičan dio populacije majki na području Grada Zagreba i kao takvi se ne mogu generalizirati na opću populaciju majki. Dapače, svakako se ne mogu primijeniti na jednoroditeljske obitelji koje uopće nisu bile zastupljene u uzorku ovoga rada, a koje se po mnogočemu razlikuju od dvoroditeljskih obitelji. Također, mjere koje su bile fokus ovog rada su relativno malen dio mjera populacijske politike pa su naše preporuke jednako ograničenog opsega i ne mogu se tumačiti kao sveobuhvatna evaluacija populacijske politike kao takve. Za tu svrhu bismo svakako usmjerili buduća kvalitativna istraživanja prema uzorcima različitih populacija (stručnjaci, donositelji politika, trenutni te potencijalni roditelji, uključujući očeve i majke u jednoroditeljskim i dvoroditeljskim obiteljima) koji su prema parametrima raznoliki (varijacija stupnja obrazovanja, radnog statusa, mjesta prebivališta unutar jedinica lokalne i regionalne samouprave, osobito onih koje imaju izdašnije poticaje za roditeljstva, dualnosti selo-grad i slično) te brojčano veći ($N > 10$).

Populacijsku politiku ne treba nužno mijenjati, trebalo ju pravovremeno cjelovito provesti i onda revidirati. Naime, mjere koje su zapravo većinski provedene u djelo su one eksplicitne naravi koje su se u ovom istraživanju pokazale kao manje relevantne za osiguravanje okružja u kojem obitelji mogu i žele imati djecu. Naravno, kao što smo ranije utvrdili, porezne olakšice i novčane pomoći su svakako pozitivne, ali se prema ovim rezultatima nisu pokazale kao presudne, ključne ili od izuzetne važnosti za majke. Ovdje možemo izdvojiti porodiljni, tj. roditeljni dopust u trajanju od godine dana, tj. roditeljski dvomjesečni dopust koji već godinama funkcionira tako dobro da ga žene u ovom istraživanju ponekad nisu ni percipirale kao mjeru populacijske politike nego nešto što se podrazumijeva kao pravo nakon rođenja djeteta. Ono na čemu treba raditi jest osiguravanje okruženja u kojem obitelji mogu lakše i bez sve dužeg odgađanja imati i odgajati djecu. Konkretno, donošenje i provođenje pronatalitetnih mjera bi trebalo ići ka usklađivanju radnog i obiteljskog života, osobito omogućavanjem rješavanja stambenog pitanja potencijalnih roditelja, stabilnim zaposlenjem, radnim vremenom blagonaklonim za obitelj i slično. Kao što smo napomenuli, populacijska politika je to sve prepoznala prije petnaestak godina, ali u međuvremenu se navedeni problemi nisu uspjeli riješiti.

Zaključno, evaluacija pronatalitetnih mjera te zaključci i preporuke koje su proizašle iz ovog rada na temelju provedenog istraživanja ne mogu poslužiti kao finalan odgovor i rješenje, pogotovo jer smo pokrili samo djelić mjera. Međutim, ono u čemu leži značaj ovog istraživanja je opis stanja i bogatstvo iskustava koji mogu poslužiti kao smjernice za veća istraživanja te pomoć u kristalizaciji ključnih problema koji zahtijevaju adresiranje i osuvremenjivanje pronatalitetnih mjera.

7. Popis literature

- Akrap, A., Čipin, I. (2006) *Socijalitetni sterilitet u Hrvatskoj – zašto smo neoženjeni i neudane*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
- Akrap, A., Čipin, I., Pokos, N., Ridzak, T., Živić, D. (2003): *Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Aračić, P., Baloban, J., Nikodem, K. (2019) Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu od 1999. do 2017. godine. *Bogoslovska smotra, Vol. 89 No. 2: 331-353*.
- Bumpass, L. L. (1990) What's Happening to the Family? Interactions Between Demographic and Institutional Change. *Demography, Vol. 27, No. 4: 483-498*.
- Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2000) Obitelj i zaposlenost izvan kuće: međusobno ometanje i/ili pomaganje. *Revija za socijalnu politiku, Vol. 7 No. 2: 131-145*.

- Damjanić, Z. (2007) Stavovi studentica Ekonomskog fakulteta u Zagrebu prema djeci i obiteljskoj politici. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, Vol. 5 No. 1: 165-185.*
- Državni zavod za statistiku (2011) Popis stanovništva Republike Hrvatske 2011. URL: <https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/censuslogo.htm> (12.09.2021.)
- Državni zavod za statistiku (2018) Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2018. URL: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2018/sljh2018.pdf (12.09.2021.)
- Državni zavod za statistiku (2021) Statistika u nizu. URL: <https://www.dzs.hr/hrv/publication/StatisticsInLine.htm> (16.09.2021.)
- Eurostat (2021) Part-time employment as percentage of the total employment, by sex and age (%). URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?query=BOOKMARK_DS-052920_QID_-95485D0_UID_-3F171EB0&layout=SEX,L,X,0;GEO,L,Y,0;TIME,C,Z,0;AGE,L,Z,1;UNIT,L,Z,2;INDICATORS,C,Z,3;&zSelection=DS-052920AGE,Y15-64;DS-052920UNIT,PC;DS-052920TIME,2017;DS-052920INDICATORS,OBS_FLAG;&rankName1=UNIT_1_2_-1_2&rankName2=AGE_1_2_-1_2&rankName3=INDICATORS_1_2_-1_2&rankName4=TIME_1_0_0_0&rankName5=SEX_1_2_0_0&rankName6=GEO_1_2_0_1&rStp=&cStp=&rDCh=&cDCh=&rDM=true&cDM=true&footnes=false&empty=false&wai=false&time_mode=ROLLING&time_most_recent=true&lang=EN&cfo=%23%23%23%2C%23%23%23.%23%23%23 (06.10.2021.)
- Frejka, T., Goldscheider, F., Lappegård, T. (2018) The Two-Part Gender Revolution, Women's Second Shift and Changing Cohort Fertility. *Comparative Population Studies Vol. 43 (2018): 99-130.*
- Galić, B. (2002) Moć i rod. *Revija za sociologiju 33, No 3-4: 225-238.*
- Galić, B. (2006) Stigma ili poštovanje? Reproduktivni status žena u Hrvatskoj i šire. *Revija za sociologiju, Vol 37. No 3-4: 149-164.*
- Galić, B. (2011a) Reprodukcijska i društvena kontrola: reprodiktivni status žena u Hrvatskoj i stavovi prema njihovim reprodiktivnim pravima. U Radačić, I., Vince Pallua, J. (ur.) *Ljudska prava žena. Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini 30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena.* Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar: 297-317.
- Galić, B. (2011b) Žene i rad u suvremenom društvu – značaj “orodnjenog” rada. *Sociologija i prostor, Vol. 49 No. 1(189): 25-48.*
- Galić, B. (2012) Promjena seksističkog diskursa u Hrvatskoj? Usporedba rezultata istraživanja iz 2004. i 2010. godine. *Socijalna ekologija, Vol. 21 No. 2: 155-178.*
- Goldscheider, F., Bernhardt, E., Lappegård, T. (2015) The Gender Revolution: A Framework for Understanding Changing Family and Demographic Behaviour. *Population and Development Review 41(2): 207-239.*
- Grad Zagreb (17.06.2019.) *Nacrt prijedloga Strategije demografskog razvoja Grada Zagreba za razdoblje 2019.-2031. i Akcijskog plana provedbe mjera gradske*

- demografske politike*. URL: <https://www.zagreb.hr/nacrt-prijedloga-strategije-demografskog-razvoja-g/145432> (21.09.2021.)
- Grad Zagreb (23.02.2021.) *Novčana pomoć za opremu novorođenog djeteta*. URL: <https://www.zagreb.hr/novcana-pomoc-za-opremu-novorodjenog-djeteta/5723> (21.09.2021.)
- Hina (10.07.2021.) *Klisović najavio postupno ukidanje mjera potpore roditelj-odgajatelj: 'Detalji su još uvijek na stolu'*. URL: <https://www.vecernji.hr/vijesti/klisovic-najavio-postupno-ukidanje-mjera-potpore-roditelj-odgajatelj-detalji-su-jos-uvijek-na-stolu-1507053> (21.09.2021.)
- Hochschild, A., Machung, A. (2003) *The Second Shift*. New York: Penguin Books.
- Hrvatska udruga roditelja odgojitelja. <http://huro.hr/> (21.09.2021.)
- Hrvatska udruga roditelja odgojitelja (10.08.2021.) *Priopćenje povodom uključivanja u javno savjetovanje u vezi dopune Odluke o mjeri roditelj odgojitelj*. URL: <https://huro.hr/priopcenje-povodom-ukljucivanja-u-javno-savjetovanje-u-vezi-dopune-odluke-o-mjeri-roditelj-odgojitelj/> (21.09.2021.)
- Hrvatski zavod za zapošljavanje (2021.) *Statistika tržišta rada – otvoreni podaci*. URL: <https://www.hzz.hr/statistika/> (18.09.2021.)
- Hrvatski zavod za zdravstveno osiguranje. *Rodiljne i roditeljske potpore*. URL: <https://hzzo.hr/rodiljne-i-roditeljske-potpore> (21.09.2021.)
- Kirk, D. (1996) Demographic Transition Theory. *Population Studies: A Journal of Demography*, Volume 50, Issue 3:361-387.
- Klasnić, K. (2017) *Utjecaj rodne podjele obiteljskih obveza i kućanskih poslova na profesionalni život zaposlenih žena*. Zagreb: Pravobranitelj/ca za ravnopravnost spolova Republike Hrvatske.
- Krnić, I. (13.07.2021.) *Roditelji odgojitelji u panici: 'Ne spavamo, ukidanje te mjere je udarac na najslabije!'*. URL: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/zagreb/roditelji-odgojitelji-u-panici-ne-spavamo-ukidanje-te-mjere-je-udarac-na-najslabije-15087618> (19.09.2021.)
- Kunovac, D., Žilić, I. (2021) *Dome, slatki dome: učinak subvencioniranja stambenih kredita na tržište nekretnina u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska narodna banka.
- Lesthaeghe, R. (2014) The second demographic transition: A concise overview of its development. *PNAS* 111 (51) 18112-18115.
- Lyonette, C., Crompton, R. (2015) Sharing the load? Partners' relative earnings and the division of domestic labour. *Work, employment and society* Vol. 29(1): 23–40.
- Nejašmić, I. (2005) *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*. Zagreb: Školska knjiga.
- Nikodem, K., Aračić, P., Džinić, I. (2010) Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu. Analiza osnovnih pokazatelju u razdoblju od 1999. do 2008. godine. *Bogoslovska smotra*, 80 2: 623-642.

- Nikodem, K., Jurlina, J. (2018) U očekivanju opadanja religioznosti? Komparativna analiza religioznosti zagrebačkih studenata. *Sociologija i prostor, Vol. 56 No. 3 (212): 273-298.*
- Nyberg, A. (2006) Economic crisis and the sustainability of the dual-earner, dual-carer Model. U Perrons, D., Fagan, C., McDowell, L., Ray, K., Ward, K. (Ur.). *Gender Divisions and Working Time in the New Economy. Changing Patterns of Work, Care and Public Policy in Europe and North America.* Cheltenham and Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Orešković, S., Budak, A. (1995) Hrvatska obitelj: demografske, epidemiološke i zdravstvene tranzicije i novi sustav zdravstvene zaštite. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, Vol. 4 No. 4-5" (18-19): 487-502.*
- Puljiz, V. (1999) Profili obiteljske politike. *Revija za socijalnu politiku, Vol. 6 No. 1: 21-33.*
- Republika Hrvatska – Predsjednica (2018) *Prijedlog mjera populacijske politike - prinos predsjednice Republike Hrvatske javnoj raspravi.* URL: https://narod.hr/wp-content/uploads/2018/06/Prijedlog_mjera.pdf (12.09.2021.)
- SEEBiz (11.07.2021.) *Šterc demantira zagrebačku vlast oko ukidanja mjere roditelj odgojitelj: To što rade je ideološka odluka.* URL: <https://seebiz.eu/drustvo/sterc-demantira-zagrebacku-vlast-oko-ukidanja-mjere-roditelj-odgojitelj-to-sto-rade-je-ideoloska-odluka/261402> (21.09.2021.)
- Središnji državni ured za demografiju i mlade (20.07.2021.) *Održan treći sastanak Radne skupine za izradu Nacrta prijedloga Strategije demografske revitalizacije.* URL: <https://demografijaimladi.gov.hr/vijesti-4693/odrzan-treci-sastanak-radne-skupine-za-izradu-nacrta-prijedloga-strategije-demografske-revitalizacije/6129> (12.09.2021.)
- Strang, L., Broeks, M. (2016) *Maternity leave policies. Trade-offs between labour market demands and health benefits for children.* RAND Corporation, Santa Monica, Calif., and Cambridge, UK.
- Šimac, B., Klasnić, K. (2021) Što još one žele? Razvoj nove skale za mjerenje suvremenih oblika seksizma. *Socijalna ekologija, Vol. 30 No. 2: 255-297.*
- Tomić-Koludrović, I., Petrić, M., Puzek, I., Zdravković, Ž. (2018) *Rodni stavovi i prakse u Hrvatskoj. Izvještaj o kvantitativnim rezultatima projekta GENMOD.* Split: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Topolčić, D. (2001) Muškarci to ne rade: rodno segregirana podjela rada u obitelji. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, Vol. 10 No. 4-5 (54-55): 767-789.*
- Ured za demografiju (2019) *Rezultati anketnog istraživanja mišljenja korisnika o mjeri roditelj odgojitelj.* Zagreb: Ured za demografiju. URL: <https://www.zagreb.hr/userdocsimages/demografija/REZULTATI%20ANKETNOG%20ISTRA%20C5%BDIVANJA%20MI%20C5%A0LJENJA%20KORISNIKA%20O%20MJERI%20RODITELJ%20ODGOJITELJ%20-%20za%20web.pdf> (16.09.2021.)

- Ured za demografiju (2020) *Korisnici novčane pomoći za roditelja odgojitelja s kratkom analizom podataka za razdoblje od 2016. do 2019. godine*. Zagreb: Ured za demografiju. URL: <https://www.zagreb.hr/userdocsimages/demografija/ZADNJA%20VERZIJA%20KORISNICI%20NOV%C4%8CANE%20POMO%C4%86I%20ZA%20RODITELJA%20ODGOJITELJA%20S%20KRATKOM%20ANALIZOM%20PODATAKA%20ZA%20RAZ%202016%20DO%202019.pdf> (16.09.2021.)
- Vlada Republike Hrvatske (2006) *Nacionalna populacijska politika*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
- Vlada Republike Hrvatske (2021) Prijedlog odluke o pokretanju postupka izrade Strategije demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2031. godine. URL: <https://vlada.gov.hr/sjednice/55-sjednica-vlade-republike-hrvatske-31983/31983> (12.09.2021.)
- Vuković, T. (2016) Dvostruka uloga žena u suvremenoj obitelji: stavovi studenata Sveučilišta u Zadru. *Acta Iadertina, Vol. 13 No. 2: 189-208*.
- Wertheimer- Baletić, A. (1992), Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju. *Zagreb: Encyclopaedia moderna br. 3 (38): 238-251*.
- Wertheimer-Baletić, A. (2006) Eksplicitna i implicitna populacijska politika u europskim zemljama. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, Vol. 4 No. 1, 2006:1-22*.
- Wertheimer-Baletić, A. (2013) Demografski tranzicijski procesi – kontinuitet ili diskontinuitet. *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti, No. 525=51: 7-63*.
- Zaidi, B., Philip Morgan, S. (2017) The Second Demographic Transition Theory: A Review and Appraisal. *Annual Review of Sociology Vol. 43: 473-492*.
- Zakon o roditeljskim i roditeljskim potporama (2020) NN 85/08, 110/08, 34/11, 54/13, 152/14, 59/17, 37/20. URL: <https://www.zakon.hr/z/214/Zakon-o-roditeljskim-i-roditeljskim-potporama> (12.09.2021.)
- Zakon o subvencioniranju stambenih kredita (2017). "Narodne novine" br. 65/2017., 61/2018., 66/2019., 146/2020. URL: <http://apn.hr/app/uploads/2021/02/zakon-o-subvencioniranju-stambenih-kredita-v4.pdf> (05.09.2021.)

8. Sažetak

Ovaj rad se bavi problematikom relevantnosti i značaja određenih eksplicitnih pronatalitetnih mjera za planiranje obitelji i rađanje djece. U tu svrhu je provedeno kvalitativno istraživanje metodom polustrukturiranih intervjua s obilježjima dubinskog (N=10) s majkama koje su rodile nakon donošenja Nacionalne populacijske politike te koje žive u Gradu Zagrebu. Tematskom analizom transkribiranih intervjua vođeni idejom

framework analize dobili smo značajne uvide u učinkovitost i primjerenost određenih pronatalitetnih mjera. Jedan od ključnih nalaza ovog istraživanja je da visokoobrazovane žene nisu percipirale većinu financijskih eksplicitnih pronatalitetnih mjera kao značajne za poticanje planiranja obitelji. Implicitne mjere koje su se pokazale kao relevantne su bile one vezane uz neku vrstu stambene politike, opciju rada s pola radnog vremena te prijateljski nastrojeno ozračje prema obitelji, što je jedno od temeljnih načela Nacionalne populacijske politike. Ključni nalazi ovog rada mogu poslužiti kao ilustracija stvarnog stanja i potreba te relevantnih čimbenika za planiranje obitelji, kao i podloga za daljnja istraživanja šireg obujma.

Ključne riječi: populacijska politika, pronatalitetne mjere, rodna podjela rada, planiranje obitelji

Abstract

This paper examines relevance and importance of certain explicit family planning and childbearing pronatalist measures. To research this, we conducted a qualitative research using the method of semi structured with elements of in depth interviews (N=10) with mothers who gave birth after the enactment of the population policy and who live in Zagreb. Using thematic analysis, guided by the ideas of framework analysis, we observed important insights into the efficacy and adequacy of specific pronatalist measures. One of the key results of this research is that higher educated women did not perceive most of the explicit financial pronatalist measures as significant factors of encouragement to plan their families. Implicit measures that were perceived as relevant for family planning were ones related to certain types of housing policies, part time work and friendly atmosphere towards families, which is one of the key principles of the National population policy. Key findings of this paper can serve as an illustration of the actual situation, needs and relevant factors for family planning, as well as a base for future and broader research.

Keywords: population policy, pronatalist measures, gender division of labor, family planning

9. Prilozi – Protokol polustrukturiranog intervjua

Naziv istraživanja: Iskustva žena s mjerama potpora majčinstvu u sklopu Nacionalne populacijske politike Republike Hrvatske

Datum:

Način provedbe intervjua:

Intervju broj:

Početak intervjua:

Kraj intervjua:

PROTOKOL POLUSTRUKTURIRANOG INTERVJUA

1.) UVODNO PITANJE

1) Za početak ću Vas zamoliti da mi se ukratko predstavite i opišete svoju obitelj i vezu s partnerom.

- Dob, stupanj obrazovanja, brak/izvanbračna zajednica, trajanje veze/braka, vrijeme provedeno u vezi/braku prije dolaska prvog djeteta, dob stupanja u brak (Akrap et al., 2003: 96), mjesto prebivanja (stan/kuća), dob pri svakom porodu (Akrap et al., 2003: 96), broj djece i njihova dob,

2.) BRIGA O DJECI

2) Rekli ste da imate (X) djece; tko ih čuva tijekom radnog tjedna?

2a) Ako sugovornica ili njen partner brinu o djeci/kućanstvu: Možete li mi pojasniti okolnosti zbog kojih ste odlučili na tu opciju?

2b) Ako dijete/djeca idu u vrtić: Opišite mi Vaše iskustvo s upisom i prijavom djeteta/djece u vrtić te Vaše zadovoljstvo vrtićem općenito.

- S koliko godina je dijete/djeca krenuli u vrtić/jaslice, kako je ta odluka donesena

2c) Ako dijete/djeca čuva član obitelji: Opišite mi kako je organizirano čuvanje djece od strane člana obitelji.

- dolazi li član obitelji u sugovorničino kućanstvo ili ga ona/njen partner vodi njima, kolika je međusobna udaljenost, je li pomoć vremenski uvjetovana (zaposlenošću članova obitelji, njihovom udaljenosti, dostupnost vikendom)?

2d) Ako dijete/djecu čuva dadilja („teta čuvalica“): Koliko često koristite usluge, kakvo je Vaše iskustvo općenito?

- Ukoliko sugovornica kombinira neke od ovih vrsta brige za djecu, opisati razloge za to i iskustvo s balansiranjem različitih vrsti briga

3) Koliko ste dugo bili na porodiljnom/roditeljskom dopustu i je li i Vaš partner također iskoristio tu mogućnost? Ako da, zašto? Ako ne, zašto? Što Vam je bilo relevantno, tj. kako ste donijeli tu odluku? (koristiti drugih 6 mjeseci porodiljnog dopusta)

4) Možete li procijeniti tko se više brine o Vašoj djeci i generalno o kućanstvu: Vi ili partner (ako ga sugovornica ima)? Na koji način s partnerom dijelite obiteljske i kućanske poslove – tko što radi više i tko više vodi računa da se određeni poslovi odrade?

- Ako sugovornice same ne spomenu, pitati za neke od poslova:
- Briga za djecu – kupovina odjeće i obuće za dijete/djecu, uzimanje slobodnih dana, godišnjeg odmora ili bolovanja kad je dijete bolesno, mijenjanje pelena, hranjenje djece, pomaganje u

učenju/pisanju zadaće, šetnja s djecom, vođenje u vrtić, školu ili na dodatne aktivnosti, kažnjavanje djece, igranje s djetetom (Klasnić, K., 2017: 31)

• Kućanski poslovi:

1. Rutinski poslovi: glačanje, mijenjanje posteljine, čišćenje sanitarnih prostorija, poslovi vezani za pranje rublja, pranje podova, brisanje prašine, kuhanje i priprema hrane, briga za kućne biljke, pranje posuđa, usisavanje, pospremanje, stavljanje stvari na njihovo mjesto, pospremanje kreveta, postavljanje i pospremanje stola nakon obroka, kupovina namirnica i kućnih potrepština, briga za kućnog ljubimca (Klasnić, K., 2017: 38)

2. Povremeni kućanski poslovi: plaćanje računa, obavljanje sitnih poslova izvan kuće, održavanje okućnice/vrta, održavanje stana, održavanje automobila, manji kućanski popravci (Klasnić, K., 2017: 38)

3.) RADNI STATUS, FINACIJSKA I STAMBENA STABILNOST

Sada ćemo prijeći više na općenita pitanja oko Vašeg radnog statusa, financijske i stambene situacije.

5) Možete li mi reći nešto više o Vašem poslu i radnom okruženju, kao i radnom vremenu? Kako su Vaši kolege i nadređeni reagirali na Vašu trudnoću?

• Koliko dugo je sugovornica na poslu čekala da kaže da je trudna, ako je čekala duže, zašto, kako su njeni kolege iz tima reagirali na vijest

6) Kakva je Vaša stambena situacija, možete li mi ju pobliže opisati?

• Stan/kuća (ako sudionica to već nije spomenula), tko je vlasnik nekretnine, veličina prostora te zadovoljstvo stambenim uvjetima, kvaliteta prostora, ulaganje u prostor (tko ulaže u obnove, rješava kvarove)

7) Što se tiče Vaših mjesečnih primanja, kako su Vam uređene financije u kućanstvu? Smatrate li da imate dovoljno mjesečnih prihoda za održavanje svoje obitelji te osjećate li se financijski stabilno? Ako ne, što bi Vam trebalo za poboljšanje osjećaja sigurnosti?

• Zajedničke/odvojene financije s partnerom (ako ga sudionica ima), kako je podijeljeno plaćanje obveznih izdataka (najamnina, kredit, režije, računi, špeceraj), financijska stabilnost partnera ako su financije razdvojene

8) Koliki su Vam otprilike mjesečni izdaci za djecu (odjeća i obuća, školske/vrtičke potrepštine, naknade za brigu o djeci – plaćanje vrtića, dadilje, kompenzacije članovima obitelji, fakultativne aktivnosti) i imate li problema s pokrivanjem tih troškova?

4.) DRŽAVNE I LOKALNE POTPORE MAJČINSTVU

Posljednji set pitanja se tiče državnih i lokalnih potpora majčinstvu i obiteljima pa bih htjela saznati Vaša razmišljanja i iskustva s njima.

9) Koje potpore, državne i/ili lokalne, poznajete i koje koristite?

• Populacijska politika: porodni i roditeljski dopusti i naknade, doplatci za djecu, porezne olakšice, usluge za obitelj i djecu (vrtići)

• Grad Zagreb: novčana pomoć za roditelja odgojitelja, novčana pomoć za opremu novorođenog djeteta, pomoć u obiteljskim paketima, dodatni iznos doplatka za treće i četvrto dijete

10) Kada ste tek počeli planirati obitelj, uolikoj mjeri ste uzimali ove mjere u obzir, tj. koliko ste ih razmatrali kao bitne za odlučivanje o rađanju?

11) Jeste li oduvijek htjeli X djece? Ako ne, što se promijenilo, koji su razlozi za to?

12) Planirate li još djece? Zašto? Postoje li neki vanjski faktori koje uzimate u obzir prilikom razmišljanja o imanju ili neimanju još djece? Možete li mi ih pojasniti?

- Primjeri nekih vanjskih faktora: blizina posla, financijska situacija, dostupnost mreže pomoći – blizina i mogućnosti obitelji/prijatelja/bliznjih, blizina škola/vrtića

13) Imate li prijatelje, poznanike ili članove obitelji za koje znate da su koristili neke od državnih i lokalnih mjera potpora majčinstvu i obiteljima? Zna li koje potpore i možete li mi prepričati njihova iskustva – jesu li pozitivna ili negativna i na koji način?

14) Smatrate li da u Hrvatskoj općenito prevladava prijateljski nastrojeno ozračje prema obitelji? Zašto da ili zašto ne? Možete li mi opisati gdje je to vidljivo?

- Ozračje u društvu općenito, sustavu, državi

15) Kako bi po Vama izgledali idealni uvjeti za obitelji s djecom, posebice za one obitelji koje žele više djece? Kada bi te mjere bile uvedene, biste li tada odlučili imati još djece? (Akrap et al., 2003: 94)

15a) Gdje bi tu država mogla pomoći, koje mjere bi trebale biti osigurane majkama i obiteljima? Što bi država trebala raditi za poticanje rađanja?

- Naknade i olakšice, dopusti, usluge

15b) Mislite li da je rađanje i planiranje obitelji područje u kojem bi država na neki način trebala biti angažirana?

15c) Ako da, na koji način bi se država trebala brinuti o ženama i obitelji (Damjanić, 2007: 175)?

15d) Ako ne, tko bi se trebao brinuti o tome, tko je odgovoran ako ne država (Damjanić, 2007:175) i na koji način?

- Same obitelji, Crkva, nevladine organizacije...

15e) Koliko su Vam ove mjere trenutno bitne za daljnje planiranje obitelji i biste li sada imali još djece da su one izdašnije? U kojem smislu bi trebale biti bolje/izdašnije da bi bile važan faktor u Vašoj odluci?

5.) KRAJ INTERVJUA

16) Za kraj intervjua, možete li mi reći smatrate li sebe religioznom osobom?

Ako da, jeste li religiozni u skladu s crkvenim učenjem ili ste religiozni na svoj način i možete li opisati na koji? Ako ne, jeste li protivnica vjere ili samo niste religiozni?

17) Postoji li nešto što Vas nisam pitala, a što smatrate da je bitno ili biste željeli nadodati o mjerama potpore majčinstvu i obiteljima? Imate li pitanja za mene? Ako ne, hvala Vam na odvojenom vremenu za sudjelovanje u ovom intervjuu.